

KÖZLEMÉNYEK

KINCSES KATALIN MÁRIA

„MINDEN KÜLÖNÖS CEREMONIA NÉLKÜL”

A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala*

„Tisztelt Barátom!

Miként tudod, a Képviselőháznak (folyó) é(v) február hó 8-án tartott ülésén kijelenttem volt, hogy II. Rákóczy Ferencz, Zrínyi Ilona és gróf Bercesényi Miklós hamvainak hazaszállítása tárgyában a Képviselőház részéről már 1894. évben hozott határozatot végre kívánom hajtani, a kivétel idejére azonban, az akkor előadott indokoknál fogva, határozott ígéretet nem tettem, mert nem is tehettem... Tudván azt, hogy ebben a dologban Te vagy, s csak is Te lehetsz a legtájékozottabb: engedd, hogy azzal a bizalmas kérréssel fordulhassak Hozzád, hogy engem az ügy minden részéről kellőleg tájékoztatni, a kivétel módoszatai felől részletes véleményt mondani, s mindezeket egy kimerítő emlékiratba foglalva hozzám bizalmasan eljuttatni szíveskedjél.

Egyúttal arra is kérlek, hogy addig, amíg mi ketten erre a dologra nézve magunk között megállapodásra nem jutottunk – ami véleményem szerint akkor fogna megtörténni, ha Te a fenti adatokat nekem személyesen leszel szíves átadni –, erről senkinek se szólj.”¹

Bánffy Dezső (1843–1911) miniszterelnök 1896. március 25-én, Thaly Kálmán (1839–1909) Függetlenségi párti politikusnak, országgyűlési képviselőnek írt sorairól azt gondolhatnánk, hogy tartalma és hangvétele miatt bizalmas magánlevélként érkezett meg a címzetthez. A levél azonban csak fogalmazvány (tudomásunk szerint eredetijét Thaly nem kapta meg), melyet a Miniszterelnökség hivatalos iratai közé iktattak. A millennium évében ugyanis II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala már nemcsak bizalmas politikai megbeszélések tárgya volt, hanem az 1860-as évektől kezdődően a legszélesebb nyilvánosságot érintő kérdés, a napi- és hetilapok gyakori témája is.²

A hamvak hazahozatalának történetét a Rákóczi-szabadságharc históriájának kutatói az 1930-as évektől vizsgálják, az első összefoglalást Balla Antal (1886–1953) újságíró, történész írta meg a fejedelem halálának kétszázadik évfordulójára megjelentetett kötet-

* A tanulmány az OTKA „T 34581 TRT” kutatási programjának keretében készült, egy kezdődő kutatás néhány részeredményét tartalmazza.

¹ Levélfogalmazvány Nagys(ágos) Thaly Kálmán országgyűlési képviselő úrnak, Budapest, 1896. március 25. Magyar Országos Levéltár K 26. Miniszterelnökségi Levéltár. Miniszterelnökség, központilag iktatott és irattározott iratok. Rákóczi hamvai[nak] hazahozatala, 1906. XLI. tétel. 86. sz. (A továbbiakban: MOL K 26.) 684. cs. 2817. M. E. 1896. fol. 1–9.

² Az 1860., 1862. évi sajtóból részletesen idéz: R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest, 1961. Tudománytörténeti tanulmányok, 1. (A továbbiakban: R. Várkonyi 1961.) 278. o. skk.

ben,³ számba véve az országos ünnepségek helyszíneit, bemutatva a budapesti, kassai és késmárki fogadtatást. A politikai háttér, az események társadalomtörténeti összefüggéseit és a hamvak hazahozatalát valóban a leginkább szorgalmazó Thaly Kálmán szerepét R. Várkonyi Ágnes mutatta be és elemezte évtizedekkel később a történet-szociológiáról írt monográfiájában.⁴ A fejedelem valós, történelemformáló szerepe és a tőle a XX. század elejére elvonatkoztatott, személye köré vont, romantikus-nacionalista szemlélet közötti ellentmondás lényegét Köpeczi Béla foglalta össze a korábbi kutatások összegzéseként.⁵ A hamvak hazahozatala kapcsán Gyulai Éva muzeológus vizsgálta az erre az alkalomra Miskolcon felállított díszbandérium egyenruházatának viselettörténeti aspektusait.⁶ Legutóbb pedig a hazánkban is lendületet vett kultusz-történeti kutatásokat érintve R. Várkonyi Ágnes tette fel a kérdéseket a Rákóczi-kultusz XX. század eleji megnyilvánulásaiival kapcsolatban: „Miért jutott ide a Rákóczi-kultusz? [...] Hogyan öltött torz formát a kultusz? Hogyan válik pótcselekvéssé?”⁷

Tanulmányunk első részében a hamvak hazahozatalát, mint a Rákóczi-kultusz egyik legfontosabb XX. századi epizódját kíséreljük meg az eddigieknél részletesebben, a ren-

³ Balla Antal: II. Rákóczi Ferenc élete. (A továbbiakban: Balla.) In: Lukinich Imre (szerk.): Rákóczi. Emlékkönyv halálának kétszázéves évfordulójára. 1. k. Budapest, 1934. 251–262. o. („Rákóczi hamvainak hazahozatala” című fejezet.) Balla ez alapján készített összefoglalást 1943-ban megjelenő könyvében is: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1943. 439–448. o. (Rákóczi hazatérése című fejezet.) Mindkét írás elsősorban a magyarországi ünneppsorozat látványosságát emeli ki.

⁴ R. Várkonyi 1961. A hamvak hazahozataláról: 278–298. o.

⁵ Köpeczi Béla: Az élő Rákóczi. In: Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. 2. kiad. Budapest, 1976. 422–429. o. – Itt szeretnénk elmondani, hogy az „élő” Rákóczi-hagyomány kérdésének, a fejedelem történetalakító szerepének XVIII–XX. századi gazdag történeti, irodalomtörténeti vonatkozásainak és irodalmának összegzésére e helyen nem térhetünk ki, azt azonban meg kell említenünk, hogy a Rákóczi-hagyomány kérdéskörét, vizsgálati szempontjait első ízben tudomásunk szerint Esze Tamás és Várkonyi Ágnes exponálta. Lásd Esze Tamás–Várkonyi Ágnes: A Rákóczi-hagyomány mozgósító szerepe a 18. században. In: Spira György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790. Budapest, 1952. 117–139. o. A koncepciózus kutatások e témában az 1970-es évek közepén hozták a legtöbb eredményt. Összefoglaló értékelésük: Köpeczi Béla: A Rákóczi-hagyomány a XVIII. század közgondolkodásában. Irodalomtörténeti Közlemények, 1973. 154–179. o., valamint Köpeczi Béla: Függetlenség és haladás. Politikai gondolkodás a régi magyar függetlenségi harcok századaiban. Budapest, 1977. 157–187. o.; Ud.: A Rákóczi-hagyomány értelmezése. In: T. Mérey Klára–Péczy László (szerk.): A Rákóczi-kori kutatások legújabb eredményei. Pécs, 1974. 9–15. o.; R. Várkonyi Ágnes: Történeti népiesség és a kuruc hagyomány. Uo. 15–50. o.

⁶ Gyulai Éva: Borsod vármegye Rákóczi hamvainak hazahozatalánál. Adalékok az ünnepek viselettörténetéhez. Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI. Miskolc, 1988. 385–400. o. (A továbbiakban: Gyulai.)

⁷ R. Várkonyi Ágnes: Kultusz és katarzis. (A továbbiakban: R. Várkonyi 1999.) In: R. Várkonyi Ágnes: Századfordulók. Esszék, tanulmányok. Budapest, é. n. [1999.] 50–65. o. Az idézett mondatok: 51–52. o. – A Rákóczi-kultusz fogalmának pontos meghatározása véleményünk szerint további kutatásokat igényel. Jelen tanulmányban a XIX. század utolsó harmadában jelentkező, a hivatalos, a napi politika szintjére emelt, a hamvak hazahozatalához kapcsolódó eseménysorozatként értelmezzük, eltérően az eddigi megközelítésektől, amelyek a Rákóczi-kultuszt a Rákóczi-hagyomány kérdéskörének részeként tárgyalták. Vö. Magyar Zoltán: Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága. V. fejezet: A Rákóczi-kultusz. Budapest, 2000. 325–340. o. (A szerző az általunk vizsgált jelenséget „a politikai életet is átható kuruckultusz”-nak nevezte. Uo. 338. o.) – A Rákóczi-kultusz fogalmának sokféle tartalmára és jelentésére Dénes Iván Zoltán irányította rá figyelmünket, aki az 1770-es és az 1930-as évek közötti időszakból számos történészt idéz, akik a Rákóczi-kultusz fogalmát használják. Dénes Iván Zoltán: A „realitás” illúziója. A historikus Székfi Gyula pályafordulója. Budapest, 1976. Ebből idézünk hármat annak illusztrálására, hogy történésztíróink igen sokféleképpen értelmezték e fogalmat: Angyal Dávid számára a Rákóczi-kultusz Thaly Kálmán Rákóczi-képének ellenpólusa. (67. o.); Székfi Gyula a Thaly-féle Rákóczi-kultusszal állította szembe a fejedelem valós történeti jelentőségét, s ilyen értelemben „tagadja a kultusz létjogosultságát”. (92., 120. o.); Az egyik legtagább értelmezés Horváth Jánosnál mutatható ki, akinél a Rákóczi-kultusz Rákóczi tiszteletét jelenti, melynek része a tudományos kutatás is. (99. o.)

delkezésre álló levéltári források elemzésével bemutatni.⁸ Célunk, hogy néhány, a hamvak hazahozatala kapcsán megnyilvánuló, ismeretlen vagy kevésbé ismert magyarországi epizódot politika- és mentalitástörténeti szempontból feltárjunk.⁹ A hamvak hazahozatalának előtörténete az 1862–1896 közötti eseményekkel kezdődik, a Rákóczi-szabadságharc 200. évfordulója kapcsán a hazahozatalt ismételten sürgető megmozdulások leírásával folytatódik s a tényleges hazahozatalt közvetlenül megelőző politikai döntések számba vételével zárul. Ezt követően kerül sor az állami protokollesemény megszervezésének és politikai hátterének ismertetésére, a hamvak magyarországi útjának állomásai közül részletesen szólva a budapesti és a kassai ünnepségsorozatot közvetlenül megelőző lépésekről, a szervezésben részt vevőkről.¹⁰

1862–1896

A hamvak hazaszállításának igénye már a reformkorban is fölmerült, és az 1848–49-es szabadságharcot követő másfél évtizedes hallgatás után széleskörű társadalmi igénynyé, javaslattá, követeléssé vált.¹¹ Ez az az időszak, az 1862. és a következő évek, amikor Thaly Kálmán elindította publikációinak sorozatát a napilapok és a *Századok* című folyóirat hasábjain a fejedelem, majd az 1870-es évektől a bujdosó társak temetésének körülményeiről, a síremlékekről, a sírfeliratokról, és szorgalmazta a hamvak hazahozatalát.¹²

1873 nyarán, a Képviselőház június 14-én, majd július 2-án tartott ülésén vármegyék sora szorgalmazta a fejedelem hamvainak hazaszállítását.¹³ A beadványokra a kormányzat részéről nem érkezett válasz, s hogy decemberben végül mégis tárgyalták a feliratokat, annak volt köszönhető, hogy ekkor került napirendre az önálló magyar Nemzeti Bank felállítását szorgalmazó képviselőházi felirati javaslat, és megvitatásának elődázására inkább az említett vármegyei felirati javaslatokat vették elő.¹⁴ Tudomásunk szerint ez volt az első hivatalos lépés a hamvak hazahozatalának ügyében. Mivel a felirati javaslatokkal a továbbiakban sem sikerült eredményt elérni, a Képviselőház 1876. március

⁸ A hamvak hazahozatalának teljeskörű politikatörténeti feldolgozása a továbbiakban többek között a korabeli sajtó részletes feltárását igényli, azonban ez messze túllépi egy tanulmány kereteit. E helyen csak az eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert epizódok feltárására vállalkozunk a levéltári források alapján, s csak ott, ahol ez nem állt rendelkezésre (például a kassai ünnepség kapcsán) támaszkodtunk nagyobb mértékben a korabeli sajtóra.

⁹ Tanulmányunkban nem foglalkozunk a hamvak hazaszállításának külpolitikai vonatkozásaival, a bécsi udvari körök reakciójával és a Törökországban lefolytatott orvosszakértői feltáró munka értékelésével.

¹⁰ Közöttük bővebben szólunk Szendrei Jánosról, mivel ő a Hadtörténeti Múzeum munkatársa és a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztője volt az 1920–1930-as években. Hagyatékának hadtörténeti vonatkozású része és a hamvak hazahozatalával kapcsolatos levelezése a Múzeum adattári gyűjteményében található (lásd alább).

¹¹ Legutóbb R. Várkonyi 1999. 53. o. Az említett magyarországi kultusztörténeti kutatások irodalmának összefoglalásától az eddig felsoroltakon kívül itt eltekintünk, mert a Rákóczi-kultusz fogalmát konkrétan nem érintik.

¹² A teljesség igénye nélkül: *Thaly Kálmán*: II. Rákóczi Ferenc és a többi magyar bujdosók sírjai Stambulban. *Pesti Napló*, 1862. április 15-i szám.; Kirándulás a tengerre. Uo. 1862. június 25–27-i szám.; Ráday Pál sírírata. *Századok*, 1870. 731–732. o.; Rákóczi hamvai. Uo. 1873. 519., 651–652. o.; Bujdosók hamvai. Uo. 1871. 220–221. o.; II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazaszállítása. Uo. 1873. 446–447. o.; II. Rákóczi Ferenc földi maradványainak hazaszállítása. Uo. 1873. 731–732. o. stb. A cikkek teljes felsorolása: R. Várkonyi 1961. 436. o. skk.

¹³ MOL K 26. 684. cs. 1623. M. E. 1873. fol. 2–32.

¹⁴ Uo. 3013. M. E. 1873. fol. 1–73.

22-én tartott ülésén Simonyi Ernő (1821–1882) Függetlenségi párti politikus, történész interpellációt nyújtott be a miniszterelnökhöz e tárgyban, de határozott választ ő sem kapott fölvetésére.¹⁵

Az 1880-as évek végén indult meg a síremlékek feltárása, melyet 1893-ban zártak le.¹⁶ 1894. február 8-án a Képviselőházban Kassa város képviselői benyújtották kérvényüket a fejedelem és immáron Zrínyi Ilona (1643–1703) és Bercsényi Miklós (1665–1725) hamvainak hazahozatala tárgyában.¹⁷ Ebben leszögezték: „II. Rákóczi Ferencz hamvainak befogadására a jog első sorban Kassát illeti meg...” Indoklásuk szerint az utolsó fejedelmi temetés, melyet Magyarország látott, Kassán ment végbe: a fejedelem atyját, I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) erdélyi fejedelmet az ottani jezsuita, azóta premontrei templomban helyezték örök nyugalomra. De itt vannak II. Rákóczi Ferenc nagyanyjának, Báthory Zsófiának (1629–1680) maradványai is, és kijelentették, hogy Kassa volt a „fejedelem székhelye”.

A fejedelem alakja a millennium évére gyakorlatilag az állami önállóságot követelő politikus alakjává és szimbólumává vált.¹⁸ Valószínűleg ezért próbálkozhatott ekkor Bánffy Dezső miniszterelnök a tanulmányunk elején idézett módon, a konkrétumokat illetően Thaly Kálmánt a kérdés politikai súlya miatt visszafogottságra rávenni. De ez volt az oka annak is, hogy a fejedelem szobor-alakja nem került rá a millenniumot megtestesítő, egyik legfontosabb műalkotásra, az ezredévi emlékműre sem.¹⁹ Az idézett márciusi levéltervezet után Bánffy nyilvánosan és hivatalosan is felkérte Thalyt az áprilisi miniszterelnökségi tanácskozáson,²⁰ hogy tájékoztassa őt a Törökországban lévő síremlékek megtalálásának körülményeiről. Thaly válaszában érződött sértődöttsége:²¹ már mindezt előadta, még 1893-ban, amikor erről szóló műve nyomtatásban megjelent.²² Thaly két évtizede tartó megbántottsága első ízben e megbeszélésen oldódott, Bánffy ugyanis „az ottani keleti zendülés” miatt azt javasolta, hogy a kérdést „bizalmasan és feltűnést kerülő módon” kezeljék, kijelentve, hogy erre a legalkalmasabb személy Thaly, és egyben felkérte őt a rodostói lazárta rendfőnökekkel történő tárgyalások megindítására.²³ Ennek a felkérésnek Thaly eleget tett, s ettől kezdve 1906-ig fáradhatatlanul tevékenykedett a hamvak hazahozatalán. A legkülönbébb politikai beállítottságú és színvonalú lapok-

¹⁵ MOL K 26. 684. cs. 426. III. M. E. 1876.

¹⁶ Thaly Kálmán Fraknói Vilmos (1843–1924) történétíró, kanonokkal kezdte meg a feltárást Konstantinápolyban és Rodostóban. Fraknói ekkor a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőjeként vett részt a munkában. A kutatásokról Thaly folyamatosan beszámolt, erről szóló írásait lásd *R. Várkonyi* 1961. 403–477. o. Végül Thaly nyomtatásban megjelentetett összefoglalást is készített: *Thaly Kálmán: Rákóczi-emlékek Törökországban és II. Rákóczi Ferencz fejedelem hamvainak föltalálása. 2., bővített kiad. Budapest, 1893.*

¹⁷ MOL K 26. 684. cs. 2817. M. E. 1894. fol. 4–6.

¹⁸ *Gerő András: Az Ezredévi emlékmű. In: Uő.: Magyar polgárosodás. Budapest, 1993. 355. o.*

¹⁹ III. Károlyé került rá ekkor helyette, aki a fegyveres összeesküvést lezáró kompromisszumot jelképezte. Uo. 354–355. o.

²⁰ MOL K 26. 684. cs. 7931. M. E. 1896. fol. 1–10.

²¹ Thaly még 1878-ban szembefordult Tisza István (1861–1918) politikájával a rodostói sírok feltárásának ellehetetlenítése miatt. *R. Várkonyi* 1961. 278.

²² Lásd a 16. sz. jegyzetet!

²³ MOL K 26. 684. cs. 7931. M. E. 1896. fol. 8–9. – A törökországi eseményekre történő utalás: 1894-ben kitört az örmény felkelés, melyet a központi hatalom a kurd csapatokkal veretett le; a felkelésnek csak 1896-ban tudtak véget vetni.

ban és folyóiratokban készített publikációkat (*Századok, Ungarische Revue, Vasárnapi Újság, Egyetértés, Budapesti Híradó, Az Út, Pesti Napló* stb.),²⁴ összesen a tudományos érvelést és szempontokat a politikai agitációval. Mindezzel azt is elérte, hogy a kérdés csak politikai ügyként vonult be a köztudatba,²⁵ s maradt napirenden a hamvak hazahozataláig, de tudományos kérdésként egyáltalán nem.

1903–1904 ősze között

Az óhaj a Rákóczi-szabadságharc kétszázadik évfordulóján rendezett országos ünnepségek kapcsán merült fel ismét, melynek központi rendezvénye, a Rákóczi-ereklyekiállítás 1903. július 26 – szeptember 20 között Kassán volt.²⁶ A megnyitó után néhány nappal Csanád vármegye törvényhatósága felterjesztette a hamvak hazahozatalának igényét a Képviselőház felé, a kassai kiállításhoz kapcsolva ennek létjogosultságát.²⁷ Az őszi ülészakon sorra csatlakoztak előterjesztésükkel a vármegyék és a szabad királyi városok a szegediekhez, azzal a kitételrel, hogy a Képviselőház utasítsa a kormányt a konkrét lépések megtételére.²⁸ A legélesebb hangot a debreceniek 1903. október 5-én kelt, 19 oldalas felirata ütötte meg.²⁹ 1903–1904-ben 72 felirat és interpelláció érkezett a kormányhoz a képviselőházi tagoktól a szabad királyi városok és a vármegyék követelését tolmácsolva.³⁰ Ezek között első ízben két felirat a II. Rákóczi Ferenc fejedelmet diszponáló, 1717. évi 49. törvénycikk 2. paragrafusának eltörlését is követelte.³¹ A Liptó vármegyeiek a sírok gondozatlanságán háborodtak fel, és azon, hogy „az évtizedek óta tartó közóhaj ellenére a mai napig semmi sem történt”.³² A beérkezett törvényhatósági feliratokról megállapítható, hogy nagyobbik részük (a 72-ből 46 beadvány) azon túl, hogy a hamvak hazaszállítását sürgette, összekapcsolta azt aktuális politikai kérdésekkel. Így Szepes vármegye 1903. július 16-án érkezett feliratában olvashatjuk, hogy II. Rákóczi Ferenc „a nemzeti önállóság és az eltiprással fenyegetett polgári jog védelméért küzdő dicsőséges fejedelem”.³³ E sorokat a többi felirat legnagyobb része, 67 beadvány szó szerint megismétli.³⁴ Zólyom vármegye képviselőtestületének felirata 1903 októberében a szabadságharcot az önálló magyar nemzetállam megeremtéséért küzdő fegyve-

²⁴ Vö. R. Várkonyi 1961. 403–477. o.

²⁵ R. Várkonyi 1961. 278–279. o. – Mindezt alátámasztja, hogy például 1896-ban Bercsényi földi maradványainak hollétét még nem sikerült tisztázni, de az ő hamvainak a hazahozatalát is már ekkor eldöntött tényként kezelték. MOL K 26. 684. cs. 7931. M. E. 1896. fol. 9–10.

²⁶ Katalógusa: *Mihalik József* (szerk.): A kassai Rákóczi-ereklye-kiállítás lajstroma. 2., bővített kiad. Kassa, 1903.

²⁷ MOL K 26. 682. cs. 4931/904. M. E. A felterjesztő irat: 410. kgy. 6958. iktatószámmon érkezett. Szeged, 1903. augusztus 3. fol. 1–2.

²⁸ Uo. 4931/904. M. E. fol. 3–4.

²⁹ Uo. fol. 1–19. Feliratuk a 21704/667. kgy. iktatószámmon érkezett. – Előzőleg Debrecenben 1903. május 22-én díszközgyűlést tartottak, melyen a feliratot megfogalmazták. Uo. 4931. M. E. 1904. fol. 15.

³⁰ Uo. fol. 1–158.

³¹ Uo. 4932. M. E. 1904. Fol 1–11.; 4931. M. E. 1904. fol. 30–32.

³² Uo. 4931. M. E. fol. 21.

³³ Uo. 4931. M. E. fol. 3–4.

³⁴ Uo. fol. 1–158.

res harcnak tekinti, de a fejedelem már csak az elveszített magyar szabadság egyik szimbolikus alakjaként, az általa képviselt, vezetett függetlenségi mozgalomtól teljesen elválasztva szerepel.³⁵ De hogy az idézett, patetikus kijelentések mögött konkrétan miről is van szó, a budapesti törvényhatósági beadványban fogalmazódik meg a legegyszerűbben. A fővárosban a hamvak hazahozatalát szorgalmazók 1903. október 11-én a Vérmezőn ún. Nemzetgyűlést tartottak, melyről az ott készült jegyzőkönyv tudósít, amit a fővárosi képviselőtestület aztán felirati javaslatként nyújtott be a Képviselőházban.³⁶ A gyűlésen a budapesti lakosokon, az iskolák, különböző egyletek, egyesületek, a vidéki városok, községek és vármegyék képviselőin kívül a legnagyobb számban a Szabadelvű és a Függetlenségi Párt politikusai vettek részt. Barta Ferenc és Hellebronth Géza országgyűlési képviselők, a Kossuth-féle függetlenségi és '48-as párt tagjai elnöki beszédükben felsorolták azokat az okokat, amelyek a Rákóczi-szabadságharc kitöréséhez vezettek: az általánosan rossz gazdasági helyzetet, a Habsburg kormányzat által kivetett mértéktelen adóterheket, az adókövetések során tapasztalt visszaéléseket, a só árának drasztikus emelkedését és nem utolsósorban annak a 12 ezer újonckatonának a kiállítási kötelezettségét, akiket a birodalmi hadseregbe soroztak be. Ez utóbbi követelés hangoztatása éles, hónapok óta megoldatlan aktuális politikai kérdést érintő válasz volt a Fejérváry Géza (1832–1914) táborszernagy, honvédelmi miniszter által januárban a Képviselőházhoz beterjesztett, 20 ezer póttartalékos behívását elfogadtató törvényjavaslathoz. A javaslat ellen nem a budapesti Rákóczi-gyűlés volt az egyetlen tiltakozó fórum, hiszen köztudott, hogy a Szociáldemokrata Párt felhívására még 1903 márciusában országos sztrájkhullám indult el. Ennek ellenére áprilisban 20 %-al megemelték a megajánlott újonclétszámot; a sztrájkok folytatódtak. A fellépő ellenzéki obstrukció, a kormányválság, majd a kormányváltás miatt a politikai életben nem volt napirenden a hamvak hazahozatalának kérdése, és a Khuen-Héderváry-kormány, majd 1903 novemberétől Tisza István (1861–1916) kormánya eleinte szintén nem foglalkozott a kérdéssel.

Az uralkodói beleegyezés, melyet Ferenc József 1904. április 18-án írt alá, már egy megváltozott politikai közeg pártpolitikusaiknak szólt. Az 1904. március-áprilisban lezajló, Thaly Kálmán által javasolt pártközi megállapodás eredményeképpen a miniszterelnök (egyelőre) visszavonta az ellenzéki obstrukciót megakadályozandó házsza-bálmódosító-indítványát, az ellenzék pedig elállt az újonclétszám emelésének megakadályozásától. Az uralkodó elvi beleegyezése a hamvak hazahozatalába látványos gesztus volt – válaszképpen a megegyezésre –, melyet a haladó társadalmi és politikai erők felháborodással fogadtak.³⁷ Az április 18-i döntés után a Képviselőházban újult erővel szorgalmazták a konkrét miniszterelnöki lépéseket, az uralkodónak hálafelelő fogalmaztak, de Tisza István két hónapig, mint említettük, nem foglalkozott a kérdéssel.³⁸

³⁵ MOL K 26. 682. cs. 4931. M. E. fol. 40–41.

³⁶ Uo. fol. 27–32.

³⁷ A beleegyezés szólt Thaly Kálmánnak „jutalmul”, másrészt az uralkodó üdvözlő gesztusa volt a hatalmon levők politikai megegyezésének. Ennek körülményeiről lásd R. Várkonyi 1961. 284–285. o. Ugyanő hívta föl a figyelmet arra, hogy a kérdés újabb levéltári források feltárásával további kutatást igényel.

³⁸ A miniszterelnököt sürgető beadványok: MOL K 26. 684. cs. 1989. M. E. 1904. fol. 1–29. A vármegyék hálafelelő beadványai: uo. 2739. M. E. 1904. fol. 1–10. Tisza köszönetnyilvánítása az uralkodónak: uo. 2346. M. E. 1904. fol. 2–3.

1904 nyarán végre biztosnak tűnt a hamvak hazahozatala. A Magyar Történelmi Társulatnak június 10-i, a miniszterelnökhöz intézett levele³⁹ már a konkrét teendőkről szólt, és fölhívta a figyelmet arra, hogy a rodostói emlékhelyeket a hamvak elszállítása után helyre kell állítani, mivel azok már most is igen rossz állapotban vannak. A Budapesti Törvényhatósági Bizottság június 15-i ülése – tekintettel (ahogyan ők fogalmaztak:) a „nemzet kibékülésére” – már a budapesti ünnepségek költségtervezetét tárgyalta és hagyta jóvá (3286 korona 86 fillér) Márkus József (1852–1915) főpolgármester indítványára.⁴⁰

Három nappal később, 18-án a kormányfő összehívott egy 13 fős értekezletet, melyen a meghívottak: kormánypárti politikusok, volt és jelenlegi miniszterek, kormányhű újságíró, egyházi méltóságok, történészek vettek részt,⁴¹ akik ismét (most Tisza szavaival élve) „bizalmas” tanácskozássra érkeztek. A jegyzőkönyv nem rögzíti, hogy pontosan miről volt szó, de mint a későbbiekben látni fogjuk, fontos döntések születtek. A hamvak azonnali hazahozatala azonban 1904-ben csak az augusztusi hónap első feléig maradt napirenden: Vaszary Kolos (1832–1915) hercegprímás, esztergomi érsek Tisza István augusztus 9-én kelt levelében megkapta ugyan a miniszterelnök budapesti egyházi szertartással kapcsolatos kéréseit, valamint javaslatát, mely szerint a politikai beszédek elkerülhetetlenek lesznek, ezért a ravatalozást nem lenne célszerű a Mátyás-templomban tartani,⁴² azonban további intézkedések ismét nem történtek.

1904 ősze – 1906 tavasza

1904 szeptemberétől a hamvak azonnali hazahozatalánál fontosabb aktuális belpolitikai kérdések kerültek napirendre: a megszigorított házszabályjavaslat, az erre (is) felelő országos sztrájkok, majd a Szabadelvű Párt képviselőházi puccsa és az ellenzéki pártok koalíciójának megalakítása. Ezen időszak politikai eseményei, majd az 1905-ös januári választások és az azt követő, elhúzódó kormányválság⁴³ ellenére folytatódtak a feltáró és a hazahozatalt előkészítő munkák.⁴⁴ Kiszélesedett az ebbe bevontak köre: a miniszterel-

³⁹ MOL K 26. 684. cs. 2789. M. E. 1904. fol. 1–2.

⁴⁰ Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1904-ben tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei. Budapest, 1904. 485., 583., 821. sz. jegyzőkönyvek. Az iratok: Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), Főpolgármesteri hivatal iktatókönyve, 1904. IV. 1407b. Tanácsi ügyosztály, 236.614/1904. eln. sz. alatt található.

⁴¹ MOL K 26. 684. cs. 2856. M. E. 1904. fol. 1–7. – Tiszán kívül részt vettek: Berzeviczy Albert (1853–1936) vallás- és közoktatásügyi miniszter; Apponyi Albert (1846–1933) az Ellenzéki (majd 1904 decemberétől a Függetlenségi) Párt képviselője; Eötvös Loránd (1849–1919) volt (1894–1895-ben) kultuszminiszter; Teleki Géza (1843–1913) a Magyar Történelmi Társulat elnökeként; Csáky Albin (1841–1912) Szabadelvű párti politikus, Eötvös előtt kultuszminiszter; Széll Kálmán (1843–1915) volt ideiglenes belügyminiszteri posztjának köszönhetően; Zichy János (1868–1944), aki miután 1903-ban lemondott néppárti tagságáról, kormánykörökkel szimpatizált; Perczel Dezső (1848–1913) Szabadelvű párti politikus, volt belügyminiszter, a Képviselőház alelnöke; a történészek közül Thaly Kálmánon kívül Szádeczky Lajos (1859–1935) a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében, Fraknoi Vilmos címzetes püspök, a múzeumok és könyvtárak országos felügyelőjeként; a katolikus egyház képviselőjében Szmercsányi Lajos (1851–1929) egri érsek; végül Rákosi Jenő (1842–1929) újságíró a Budapesti Hírlaptól.

⁴² Uo. 2861. M. E. 1904. fol. 1–3.

⁴³ Összefoglalóan lásd *Diószegi István*: A Ferenc József-i kor. Magyarország története 1849–1918. Budapest, 1999. 99–108. o.

⁴⁴ A hamvak hazahozatalának 1905. évi eseményeiről és az ez évi politikai történésekről lásd *R. Várkonyi* 1961. 288–292. o.

női hivatalon, a kultusztárcán, a külügyminisztérium képviselőjén, Thallóczy Lajos (1856–1916) történész, külügyminisztériumi államtitkáron és Thaly Kálmánon kívül a Műemlékek Országos Bizottsága, a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Képzőművészeti Tanács szakemberei vettek részt. A hamvak hazahozatalának előkészítését Thallóczy Lajos 1904. november eleje óta gyakorlatilag egyedül (egy titkár kíséretében) végezte, ami a konstantinápolyi lazarita renddel, a török állammal, a bécsi külügyminisztérium megbízásából, a törökországi francia követségen keresztül folytatott diplomáciai tárgyalásokat jelentette;⁴⁵ s az ő tapasztalatai alapján foglaltak állást az érintettek a továbbiakban. Thaly Kálmán helyett tehát Thallóczyt bízták meg a feladattal, valószínűleg a 13-as bizottsági ülésen, vélhetően külügyminisztériumi posztja, diplomáciai rugalmassága és nem utolsósorban kiváló német, francia és török nyelvtudása miatt. Jellemző módon, diplomáciai érzéke és politikai felkészültsége alapján már a kezdetektől fogva javasolta a miniszterelnöknek, hogy „minden különös ceremonia nélkül” hozzák haza a fejedelem és a bujdosótársak hamvait.⁴⁶

Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Tisza István miniszterelnökhöz intézett, türelmetlenségét eláruló levele Tisza halogató magatartásáról tanúskodik: „Azért voltam bátor erre az ügyre [tudniillik a hamvak kiemelésére és beazonosítására, majd a síremlékek újbóli helyreállítására] bizalmasan is fölhívni szíves figyelmet, mert mindkettőnk távollétéban már egy, az ügyet némileg elodázó hivatalos iratváltás történt közöttünk.”⁴⁷ E sürgetésnek volt foganata, Thallóczy Lajosnak 1904. december 7-én, a miniszterelnökhöz írt beszámolójából megtudhatjuk, hogy a Rodostóban található sírokat december 11–19 között felnyitják, s a hamvakat a hazahozatalig a konstantinápolyi lazarita rendház templomában helyezik el az eredeti sírkövekkel együtt.⁴⁸ Thallóczy segítségére volt a beazonosításhoz odautazó Török Aurél (1842–1912) akadémikus, orvos-antropológus. December 20-án kelt levelében Thallóczy beszámolt arról, hogy a rodostói sírok feltárásával (kivéve egyelőre a fejedelem sírját) és Thököly Imre (1657–1705) fejedelem, valamint II. Rákóczi Ferenc idősebbik fia, József (1700–1738) és Zrínyi Ilona hamvainak feltárásával is elkészültek Izmidben, illetve Csernavodában.⁴⁹

Berzeviczy Albert kultuszminiszter 1905. január 17-én Tisza Istvánhoz eljuttatott levelében,⁵⁰ melyben felhatalmazást kért a szarkofágok itthoni elkészíttetésére, kitért a rodostói emlékhely további sorsára is: „A Rákóczi-emigráció emlékeinek a hely színén való helyreállítása és fenntartása... Thallóczy Lajos... tapasztalatai szerint, a rodostói magyar házak roskadozó állapotára tekintettel, lehetetlen. Magánérdeklődésem szerint ugyanis a rodostói kellékek megvásárlását, hazaszállítását, s itthon való rekonstruálását,

⁴⁵ MOL K 26. 684. cs. 5364. M. E. 1904. fol. 1–2.

⁴⁶ Uo. 682. cs. 6131. M. E. 1904. fol. 3. Thaly Kálmán reakciója Thallóczy megbízására: *R. Várkonyi* 1961. 286. o.

⁴⁷ MOL K 26. 684. cs. 3789. M. E. 1904. fol. 3–4.

⁴⁸ Uo. 5480. M. E. 1904. Ekkor már Sibrik Miklós és Esterházy Antal hamvainak a hazahozatalát is eldöntötték.

⁴⁹ Uo. 6054. M. E. 1904. fol. 1–4. Ez az első forrásunk arra vonatkozóan, hogy a fejedelem fiának a hamvait is feltárták és hazahozták, valószínűleg erről is a már többször említett júliusi értekezleten hozták meg a döntést.

⁵⁰ Uo. 683. cs. 402. M. E. 1905. fol. 2–3.

illetve múzeumi elhelyezését javasolja Thallóczy, minélfogva ez az ügy a kassai múzeumot kiváltképpen fogja érdekelni.”⁵¹ A részletekről Berzeviczy május 1-jén kelt levele tudósít: a rodostói emlékek megvásárlását Móricz Péter drinápolyi konzul és Forster Gyula (1846–1932) miniszteri tanácsos, a Műemlékek Országos Bizottságának elnöke intézték, utóbbi a Képzőművészeti Tanács képviselőjében s egyben a kultusztárca megbízásából.⁵²

A következő kérdés az ún. birtokviasszerzési eljárás volt. Berzeviczy idézett, januári leveléből kiderült azonban, hogy a Magyar Történelmi Társulatnak a rodostói emigránsok földbirtokaira vonatkozó értesülése tévedésen alapult, ezért az eljárást leállították.⁵³

Ebben az időszakban körvonalazódott, illetve zárult le annak az eldöntése is, hogy a fejedelem, Zrínyi Ilona, Rákóczi József és Bercsényi Miklós hamvain kívül még kiknek a földi maradványait hozzák Magyarországra. A felsoroltakon kívül először Bercsényi felesége, Csáky Krisztina (†1723) hazahozatala merült föl, még az 1904. évi júliusi, 13-as bizottsági ülésen.⁵⁴ Valószínűleg szintén ezen a megbeszélésen döntöttek Esterházy Antal (1676–1222) generális, tábornagy és Sibrik Miklós (†1735) ezereskapitány hazahozataláról. Sírjaik szakszerű antropológiai feltárását szorgalmazta a kolozsvári egyetem tanára, az Akadémia Könyvtárának igazgatója, Szádeczky Lajos (1838–1924) is a miniszterelnöknek november 23-án írt levelében.⁵⁵

Forgách Simon (1669–1730) tábornagy hamvainak hazahozatala valószínűleg Thaly Kálmán ötlete volt, aki annál jobban ragaszkodott az erdélyi főparancsnok hazatéréséhez, minél nagyobb nehézségekbe ütközött a feltárás. 1905 januárjától augusztus végéig tartott az azonosító munka, amely már kezdetben sem biztatott eredménnyel. Thaly információja alapján, mely szerint a kijevei orosz gubernátor, Nyikolaj Vasziljevics Klejgelsz közbenjárásával a Volhíniához tartozó kremneci járásbeli Visnyovecban fellelhetők a hamvak, Thallóczy Lajos (Bécsbe visszatérve) irányította a síremlék felkutatását. Az orosz külügyminisztériumon keresztül lebonyolított, első sikertelen keresés után⁵⁶ Thaly kijelentette, hogy alaposabb utánajárással Forgách Simon sírja és hamvai fellelhetők lettek volna, a kutatásokat folytatni kell, mondván, Forgách Bercsényi után Rákóczi „első embere volt”. Thallóczy ismét ellenőriztette Thaly Kálmán információit, s megkérte Bazil Szczurat helybéli (brod-i) illetőségű főgimnáziumi tanárt, hogy a helyszínen végezzen kutatásokat.⁵⁷ (Időközben Bercsényi Miklós fia, Bercsényi László

⁵¹ MOL K 26. 683. cs. 402. M. E. 1905. fol. 5. E szerint jártak el, 1906 őszén, a hazahozatal után a törökországi emlékhelyet helyreállították, új emléktáblákat helyeztek el, a rodostói ereklyék, a bútorzat egy része a kassai múzeumba került.

⁵² Mielőtt a bútorzatot elszállították volna, Edvi Illés Aladár (1870–1958) festőművész-grafikussal a helyszínen részletes rajzokat készítettek a pontos kassai rekonstrukció érdekében. MOL K 26. 683. cs. 2218. M. E. 1905. fol. 1–3. – A fejedelmi ebédlőház és egy másik helyiség díszes berendezésének nagy részét, s a hozzá vezető lépcsőház bútorzatát 3943 korona 74 fillérért vásárolta meg a magyar állam a rodostói lazaritáktól, és június–október között szállították Kassára. Ennek forrásai: uo. 2609. M. E. 1905.; 2893. M. E. 1905.; 3369. M. E. 1905.; 3479. M. E. 1905.; 3714. M. E. 1905.

⁵³ Uo. 402. M. E. 1905. fol. 5.

⁵⁴ Tisza István Csáky Albinnak küldött levele szerint Csáky, mint a grófnő leszármazottja, erre 1904. november 23-án írásbeli hozzájárulását adta. A levélben Tisza a júliusi értekezleten már elhangzott szóbeli megkegyezésre hivatkozott. Uo. 684. cs. 5840. M. E. 1904. fol. 1–2. és 5574. M. E. 1904. fol. 2.

⁵⁵ Szádeczky Lajos levele Tisza Istvánhoz, Kolozsvár, 1904. november 23. Uo. 5573. M. E. 1904. fol. 1–3.

⁵⁶ Kivonat Thallóczy Lajos leveléből, Bécs, 1905. március 28. MOL K 26. 683. cs. 1026. M. E. 1905. fol. 4.

⁵⁷ MOL K 26. 683. cs. 1699. M. E. 1905. fol. 1–5.; 1026. M. E. 1905. fol. 4.

[1689–1778] sírját is sikerült megtalálni a franciaországi Luzancyban, az oda kiküldött Forster Gyulának, de a francia marsall hamvai végül is nem kerültek haza.⁵⁸) Szczurat lelkiismeretesen járt el a sír felkutatásának érdekében,⁵⁹ de az az azonosításra ide is kiküldött Török Aurél, valamint Mihalik József (1860–1925) régész, aki miniszteri biztосként a kassai Felsőmagyarországi Múzeum igazgatója volt, nem tudták kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a visnyoveci síremlék alatt valóban Forgách Simon maradványai találhatók,⁶⁰ s ezért a tábornagy hazahozataláról a magyar kormány lemondott.

Thököly Imre hamvai hazahozatalának előkészítésével Berzeviczy Albert 1905 tavaszán államtitkárát, Zsilinszky Mihály (1838–1925) történészt, a Magyar Történelmi Társulat alelnökét bízta meg, miután Thallóczy Lajos 1904-es őszi útján Izmidben az ő síremlékét is fölkereste és hamvait kiemelték.⁶¹ A problémát itt a magyarországi nyughely kiválasztása jelentette. Zsilinszky 1905 márciusában Késmárkon járt, melyről a kultuszminiszternek 29-én írt levelében beszámolt.⁶² Thököly végakarataának értelmében Késmárkon két helyszínr merült föl, az új evangélikus templom és a Thököly-féle vár kápolnája. Zsilinszky az új templomot jellegtelensége miatt nem tartotta megfelelőnek, a kápolna pedig a katolikus egyház birtokában volt, amely ugyan évente csak egy alkalommal tartott benne misét, de azt azért, hogy a kápolna hovatartozását demonstrálja, s nem volt hajlandó az evangélikus egyháznak át-, illetve visszaadni. Zsilinszky véleménye szerint „A kápolnának a katolikus egyház részéről az evangélikus egyház birtokába való át-, illetőleg visszabocsátása kényes felekezeti kérdéseket vetíthatne ebbe a minden disharmoniától tisztán tartandó kegyeletes, nemzeti ügybe”.⁶³ Ez után nem lát más megoldást, minthogy a másik jelentkező helyszínt, Eperjest válasszák. Döntést a kérdésben a miniszterelnökség nem hoztak, s a két város között heves vita bontakozott ki. A Fejérvári-kormány a továbbiakban szintén nem foglalt állást, a hozzá e kérdésben intézett beadványokra, levelekre nem adott érdemi választ.⁶⁴ 1905 augusztusában Thaly Kálmán és Török Aurél Késmárkon járt, s beszámolójuk alapján a Műemlékek Országos Bizottsága három javaslatot tett a miniszterel-

⁵⁸ Uo. 3877. M. E. 1905. fol. 1–5.; *Zachar József*: Aki holtában sem térhetett haza – Bercsényi László. In: *Heckenast Gusztáv–Molnár Sándor–Németh Péter* (szerk.): Rákóczi-kori tudományos ülésszak II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai, valamint Vay Ádám hamvai hazahozatalának 90. évfordulója alkalmából, 1996. október 25. (Az ülésszak előadásai.) Vaja, 1997. 111–119. o.

⁵⁹ Uo. 2353. M. E. 1905.; 2549. M. E. 1905.; 2504. M. E. 1905.; 3305. M. E. 1905. Tájékoztatásai alapján a miniszterelnökség 1905. július 7-én, még az előtt megrendelte a Forgách Simon hamvait befogadó szarkofágot, mielőtt földi maradványait beazonosították volna. Uo. 3877. M. E. 1905. fol. 1–5.

⁶⁰ Uo. 2890. M. E. 1905. Fo. 1., 3., 5–9., 14.; A Klejgelszhez küldött hivatalos miniszterelnöki megkeresésre adott válaszlevelek: h. n., 1905. július 15/28. Uo. 3087. M. E. 1905. fol. 1–2.; Mihalik József jelentése Tisza István miniszterelnöknek, Kassa, 1905. augusztus 18. Uo. 682. cs. fasc. II. fol. 29–37. és 683. cs. 3654. M. E. 1905. fol. 1–42.

⁶¹ Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSzK) Kézirattár, Fol. Hung. 1623. Thallóczy Lajos hagyatéka: II. Rákóczi Ferenc és társai hazaszállítására vonatkozó ügyiratok, levelezések, 1904. december 4 – december 30., 1906. október 5 – november 5. (A továbbiakban: Fol. Hung. 1623.) Nyomatott mellékletek az 1904. évi küldetéshez. Thallóczy Lajos jelentése gróf Tisza Istvánnak. 33. sz. fol. 239–244.

⁶² MOL K 26. 684. cs. 1577. M. E. 1905. fol. 1–4.

⁶³ Uo. 1577. M. E. 1905. fol. 3.

⁶⁴ Csáky szepes vármegyei főispán levele Fejérvári Géza miniszterelnökhöz, Lőcse, 1905. július 25. Uo. 682. cs. fol. 1–4. Megdöbbenését fejezi ki, hogy a hamvakat Eperjesre viszik. – Késmárk ágostai hitvallású egyházának és Késmárk szabad királyi város közösségének levelei a miniszterelnökhöz, Késmárk, 1905. szeptember. Uo. 4097. M. E. 1905. fol. 1–39. További erről szóló források: uo. 5066. M. E. 1905.; 5106. M. E. 1905.

nöknek: az új evangélikus templomban helyezték el a hamvakat oly módon, hogy a templomban az oltárt hozzák a bejárat felé előbbre, s mögé, a hosszanti hajó nyugati falához épített, külön kriptában helyezték el Thököly fejedelem földi maradványait.⁶⁵ Fejérváry nem döntött, erre csak egy évvel később, 1906. augusztus 23-án került sor, az említett szakértői nyilatkozatot immáron elfogadva.⁶⁶

Végül, Vay Ádám (1659–1719) hamvainak hazahozatala csak 1906 tavaszán merült föl, az ő földi maradványait végül Vaján, a családi sírboltban helyezték el.⁶⁷

1905. február 23-án Tisza István miniszterelnök értekezletet tartott a hamvak hazaszállításának tárgyában, amelyen részben a 13-as bizottsági ülésen jelen levők: Berzeviczy, Csáky Albin, Eötvös, Teleki Géza, Szádeczky, Thaly Kálmán és Rákosi Jenő, részben pedig az azóta a munkálatokba bekapcsolódottak: Forster Gyula, K. Lippich Elek (1862–1924) író, Perczel Dezső (1848–1913) Szabadelvű párti politikus, képviselőházi alelnök, Romy Béla és Tarkovich József miniszterelnökségi hivatalnokok vettek részt.⁶⁸ Tisza már az értekezlet kezdetekor leszögezte: a kormány lemondása miatt ő már nem tud érdemi lépéseket tenni, azokat utódjának tartja fenn. A megvitatott kérdések között (Thököly, Forgách Simon és Vay Ádám hamvai, Thallóczy 1904-es útjának értékelése, a rodostói emlékház állapota) Berzeviczy Albert fölvetette, hogy a hamvak hazahozatala alkalmából díszes kiadásban meg kellene jelentetni Mikes Kelemen Törökországi leveleit, Edvi Illés Aladár festőművész-grafikus illusztrációival. Thaly Kálmán erre megjegyezte, hogy „Rákóczinak több műve lett újabban fölfedezve, ezeket is jó lenne ez alkalomból kiadni”.⁶⁹ Eötvös álláspontja szerint inkább egy népszerűsítő kiadványt kellene ez alkalomból a nagyközönség számára kibocsátani, „népies módon, ismertetve mindent, a mi a Rákóczy kultusszal összefügg”.⁷⁰ Végül két kiadványról döntöttek: Mikes Kelemen illusztrált, reprezentatív formájú leveleinek és egy később megírandó, a hamvak hazaszállításának történetét tartalmazó, tudományos igénnyel elkészített munkának a megjelentetéséről.⁷¹

A miniszterelnökségi megbeszélés megtartásából a kassaiak arra következtettek, hogy végre ténylegesen aktuálissá vált a hamvak hazahozatala. Előzőleg, 1905. február 18-án kelt, a miniszterelnöknek címzett levelükben⁷² aggodalmuknak adtak hangot: a hírlapok közleményeiből értesültek, hogy a hamvak nyáron Kassára érkeznek, s tájékoztatást kérnek a pontos időpontról, melyet ez évben lehetetlennek tartanak, mert a belvárosban tavasszal nagyszabású csatornázási munkák kezdődnek, ami az ünnepség megtartását elle-

⁶⁵ MOL K 26. 684. cs. 5133. M. E. 1906. fol. 67–68. és 682. cs. fasc. IV. fol. 51–61., 77–78.

⁶⁶ Uo. 682. cs. fasc. IV. 3634. M. E. 1906. fol. 252–255.

⁶⁷ Vay Ádám szabolcsi köznemes, 1703-tól Rákóczi Ferenc híve, udvari marsallja, 1704-től az udvari tanács és 1705-től a szenátus tagja, Békés vármegye főispánja, majd munkácsi várkapitány. 1711-től Danckában élt. Hamvai hazahozatalának dokumentumai: MOL K 26. 683. cs. 3234. M. E. 1906. fol. 225–239. – Fölmerült leánya hamvainak hazahozatala is, 1906 márciusában, de ez nem valósult meg. Uo. 1160. M. E. 1906. fol. 1. Lásd *Bene János*: Vay Ádám hamvainak hazahozatala 1906-ban. In: Rákóczi-kori tudományos ülésszak... i. m. 103–110. o.

⁶⁸ MOL K 26. 683. cs. 1064. M. E. 1905. fol. 1–8.

⁶⁹ Uo. 684. cs. 1577. M. E. 1905. fol. 6.

⁷⁰ Uo. fol. 6–7.

⁷¹ Uo. fol. 7.

⁷² Uo. 1044. M. E. 1905. fol. 1–2.

hetetleníti. A levél hátoldalán olvasható, február 25-i miniszterelnöki válasz szerint folyó év szeptember hava előtt, az előkészítő munkák miatt nem lehetséges a hamvak hazahozatala, s a pontos időpont is csak a későbbiekben dönthető el. Ez az az időszak, amikor nyilvánvalóvá vált a miniszterelnök és a hamvak hazahozatalán munkálkodók számára egyaránt, „hogy a hamvakat csak alapos politikai előkészítés és tudományos körülmények után lehet hazai földben örök nyugalomra helyezni,”⁷³ s ez hivatalos álláspontként is megfogalmazást nyert: a februári értekezletről és erről az álláspontról március 2-i dátummal miniszterelnöki jelentés készült az uralkodónak.⁷⁴ Ebben Tisza határozott, ismételten kifejtett álláspontja olvasható: „A beállott kormányválság folytán ennek a törvényjavaslatnak [tudniillik a hamvak hazahozatala kapcsán felmerült kiadások pénzügyi fedezetéről] előterjesztését már most hivatali utódomra kell bíznom...”⁷⁵ Tájékoztatja a császárt továbbá, hogy a hamvak Kassán, a dóm attemplomában lesznek elhelyezve, egyszerű kőszarkofágokban, melyek egyedüli díszé a nevek felírata és a családi címerek lesznek.⁷⁶ Beszámolt arról is, hogy a konstantinápolyi lazarita rendháznak a hamvak őrzéséért 50 ezer frankot helyezett kilátásba „őcska templomuk helyreállítására”.⁷⁷

Ezt követően a Fejérváry-kormány nemcsak hogy Thököly hamvai magyarországi elhelyezésének színhelyéről nem intézkedett, hanem általában sem tett lépéseket annak érdekében, hogy az immáron háromnegyed éve kiemelt, Konstantinápolyban ideiglenesen őrzött hamvak végre végső nyughelyükre kerüljenek. E helyett – ahogyan erről már szóltunk – újabb személyek hamvainak feltárásáról kezdtek tárgyalásokat, s erre hivatkozva Fejérváry Géza miniszterelnök a császárnak írt levelében szintén a halogatást választja: „Sajnálattal értesültem azonban arról, hogy azok a munkálatok, melyek már jó előre megindítottak a végből, hogy a tetemek méltó helyre jussanak, a késő őszi évad előtt be nem fejezhetők”, s javasolta a hazahozatalt 1906 tavaszára halasztani.⁷⁸

1906 tavaszától a hamvak hazahozataláig

II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazahozatala Wekerle Sándor (1848–1921) 1906. április 8-i kormányalakítása után a miniszterelnök és kormánya első látványos lépéseinek egyike volt. E cselekedet, illetve az indíték, ami miatt végül is sor került rá, a század elejének politikatörténetét kutatók körében egyértelműen elmarasztaló, negatív értékelést kapott. Így R. Várkonyi Ágnes a Függetlenségi Párt kormánypárttá válása utáni első, látványos, a valós társadalmi és politikai problémákat elfedő, a frázisok szintjén, de a tettekben nem jelentkező politikai összefogás megnyilvánulásaként értékelte: „a Függetlenségi Pártnak, amely most kormánypárt lett, szüksége volt valamire, amivel elkápráztatja az or-

⁷³ R. Várkonyi 1961. 286. o.

⁷⁴ MOL K 26. 683. cs. 1085. M. E. 1905. fol. 1–10. és 682. cs. 5133. M. E. 1905. fol. 41–48.

⁷⁵ Uo. 682. cs. 5133. M. E. fol. 45.

⁷⁶ Uo. fol. 43.

⁷⁷ Uo. fol. 45.

⁷⁸ Uo. 683. cs. 3027. M. E. 1905. fol. 6–7. Az ennek alapján készült miniszterelnöki felterjesztés és a német nyelvű változat: uo. 3035. M. E. 1905. fol. 1–4. – Fraknoi Vilmos megerősítette ebbéli vélekedésében. Uo. 3181. M. E. 1905. fol. 1–3. – Az uralkodó az előterjesztést tudomásul vette, s hozzájárult az ünnepségek elhalasztásához. Uo. 3356. M. E. 1905. fol. 5.

szágot”.⁷⁹ Egy másik vélemény szerint az országos bányász-, aratómunkás-, vasutassztrájkot kísérő és az erőszakos, fegyveres fellépést kiváltó, ám eredménytelen megtorló akciókat elrendelő, majd a fővárosi pékek sztrájkját és a közlekedést bénító villamossztrájkot gyakorlatilag tehetetlenül szemlélő politikai vezetés számára „A Rákóczi-ünneppsorozat célja az volt, hogy megszilárdítsa a kormánykoalíciónak – mint a »nemzeti érdekek« képviselőjének – tekintélyét és egyúttal tanúsítsa a nem létező »nemzeti egységet« is”.⁸⁰ Végül, Fónagy Zoltán az 1906 tavasza óta újabb fordulóponthoz érkezett magyarországi politikai válságsorozat egyik legjelentősebb eseményének tartja a hamvak hazahozatalát, a Wekerle-kormány megalakulását, a Szabadelvű Párt április 11-e utáni feloszlását, az áprilismájusi választásokat és a június-júliusban lezajlott országos sztrájkokat követő időszakban.⁸¹ A továbbiakban elemzésre kerülő források egyrészt az említett értékeléseket megerősítik, másrészt véleményünk szerint arról tanúskodnak, hogy a hamvak hazahozatala a tanulmányunk eddigi részében leírt lépések, az előkészületek következtében a Wekerle-kormány számára elodázhatatlan, mindenképpen megoldandó feladattá vált. A felháborodást kiváltó, ún. szerződéses vámtarifa törvény sikertelen képviselőházi vitasorozata, az erősödő, választójogi kérdéseket előtérbe helyező szociáldemokrata mozgalom és a Szociáldemokrata Párt látványos előretörése, valamint az említett sztrájkok mind-mind a néhány hete hatalmon lévő kormány kudarcait és cselekvésképtelenségét mutatták. Ebben a helyzetben a hamvak hazaszállítása – szigorúan állami protokolleseménnyé téve, a megfelelő biztonsági intézkedések megtételével – valóban a leggyorsabban és a leglátványosabban megoldható teendők egyikének mutatkozott.

Wekerle Sándor mindezt fölismerve 1906. június 24-re miniszterelnöki értekezletet hívott össze.⁸² Az eddig ismertetett miniszterelnöki megbeszélésektől eltérően ide többségében nem funkcióban lévő, illetve volt minisztereket és egyházi méltóságokat hívtak meg, a kérdés politikai vetületeit megtanácskozándó, hanem azokat a személyeket, akiknek a feladata volt a hamvak hazahozatalát végre lebonyolítani. Forster Gyulát és Thallóczy Lajost, akik a törökországi teendőket látták el: a hamvak szállítását szervezték meg, Thaly Kálmánt, aki a törökországi protokolleseményekre kiküldött delegációt vezette, a beszédeket a kormány nevében megtartotta és Zsilinszky Lajost, aki Thököly Imre hamvainak Késmárcra vitelét intézte. A tanácskozáson részt vevők beszámoltak az eddigi lépésekről, a kormányfő kijelölte a Törökországba kiutazó delegáció öt tagját (Thaly Kálmán, Thallóczy Lajos, Fraknói Vilmos, Török Aurél és Forster Gyula), meghatározták a hazahozatal pontos időpontját. Egyetlen politikai kérdésként Thaly Kálmán az 1717. évi 49. törvénycikk eltörlését vetette föl. Végül a síremlékek előállítására újonnan kiírt pályázatra fordítható költségekről döntöttek.

Ez utóbbit a Tisza- és Fejérváry-kormány alatt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízásából a Műemlékek Országos Bizottsága bonyolította le.⁸³ A legvitatottabb

⁷⁹ R. Várkonyi 1961. 292. o.

⁸⁰ *Iszlamoğlu Tofik: Politikai küzdelmek Magyarországon az első világháború előtt 1906–1914.* Budapest, 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből, új sorozat, 81.) 10–15. o.

⁸¹ *Fónagy Zoltán: Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849–1914-ig.* Debrecen, 2001. (Történelmi Kézírónyvtár sorozat) 220. o.

⁸² MOL K 26. 682. cs. 3266. M. E. 1906. fol. 240–245.

⁸³ Részletes kimutatásokkal, a megbízásokról, a megbízott cégekről: Uo. 620. M. E. 1906. fol. 121–124.; 778. M. E. 1906. fol. 125–128.; 1298. M. E. 1906.; 5044. M. E. 1906.; 5133. M. E. 1906. fol. 116–120. – A

kérdés a kassai dómban felállítandó síremlék elhelyezése volt. Az első pályázatot Berzeviczy Albert kultuszminiszter megbízásából a Bizottság még 1905 júniusában írta ki, 500 000 korona értékben.⁸⁴ Mivel ez akkor aktualitását veszítette, az új „Pályázati hirdetés” 1906 augusztusában jelent meg, legfeljebb 250–300 000 koronás összköltséget előírányozva.⁸⁵ Ekkor már véglegesen eldöntött tény volt, hogy a kassai nyughely a dóm alagsorában, az északi kriptában lesz, miután 1906 májusában megtörtént a krypta szigetelése, talajvíz elleni biztosítása.⁸⁶ A döntés miatt kialakult vita némileg beárnyékolta az ünnepség előkészületeit. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet bizottsági tagjai: Nagy Virgil (1859–1921) műegyetemi tanár, Kertész K. Róbert (1876–1951) építész, Hauszmann Lajos (1847–1926) építész, akadémikus és Schulek Frigyes (1841–1919) építész, akadémikus éles hangon bíralták az északi kriptában történő elhelyezés tervét.⁸⁷ Fényképekkel, mérnöki rajzokkal szemléletessé tett kiadványukban sérelmezték, hogy bizottsági szakvéleményüket nem kérték ki.⁸⁸ Nem tartották megfelelő helyszínnek a templom e részét, mivel az egy szűk, alacsony, nyirkos és sötét krypta, melynek levezető lépcsőjén egymás mellett két ember szűkösen is alig fér el.⁸⁹ A falakon állandóan nedves foltok éktelenkednek, tavasszal rendszerint 30 cm-es víz áll a kriptában, melyet semmiféle betonozással sem lehet megszüntetni.⁹⁰ Úgy vélik, hogy „az újratemetéssel a Rákóczi-kultusz nemhogy elcsendesülne, hanem újult lendülettel fog kibontakozni”, a kriptában viszont sem elférni, sem méltó körülmények között emlékezni nem lehet.⁹¹ A probléma megoldását – számos párhuzamos, külföldi, többségében itáliai példa felsorolásával, pontos rajzokkal, számításokkal alátámasztva – abban látták, hogy a szarkofágokat a dóm széles főbejáratától nem messze állítsák föl egy monumentális, figurális elemekkel díszített síremlék formájában, melynek ismertették részletes tervét.⁹²

A vita kapcsán Mihalik József Mezarthim néven kiadott írása 1906-ban az ünnepségek előtt jelent meg, „Fellebbezés a nemzethez” címmel.⁹³ A kassai közönség örömteli és hódolatteli várakozását állítja szembe a leendő nyughely méltatlan voltával. Eszerint a fejedelmet és társait egy szűk, földalatti nedves kriptában helyeznék el, mely mögött a kassai múzeumigazgató politikai szándékot gyanít: a fejedelmet a hatalmon levők a nemzet előtt ily módon akarják elrejtetni. További kifogásai és észrevételei nagyrészt megegyeznek az Építész-Egylet ismertetett megjegyzéseivel. Az atleplom szerint sem

források tanulsága szerint a kultuszminiszter nem döntött önállóan, döntéseit a miniszterelnök határozta meg és hagyta jóvá.

⁸⁴ Berzeviczy Albert levele Tisza Istvánhoz, 1905. június 9. Uo. 683. cs. 2612. M. E. 1905. fol. 1–2.

⁸⁵ A M. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 68135. sz. irata. Uo. 682. cs. fol. 282–286. Továbbá: 3266. M. E. 1906. fol. 244.

⁸⁶ Uo. 682. cs. 2660. M. E. 1906. fol. 201–203.

⁸⁷ Emlékirat Rákóczi és bujdosó társai hamvainak elhelyezése tárgyában. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet szakvéleménye a síremlék felállítására vonatkozóan. H. n., é. n. [Budapest, 1906.]

⁸⁸ Uo. 3. o.

⁸⁹ Uo. 4. o.

⁹⁰ Emlékirat Rákóczi és bujdosó társai hamvainak elhelyezése tárgyában. i. m. 4. o.

⁹¹ Uo. 5. o.

⁹² Uo. 7–14. o.

⁹³ *Mezarthim* [Mihalik József]: Rákóczi sírja. Fellebbezés a nemzethez. Kassa, 1906. (Az álnév feloldását lásd *Gulyás Pál*: Magyar írói álnév lexikon. Budapest, 1978. [2. kiad.] 300. o.)

megfelelő sírhely, mert éppen 1906 tavaszán is elöntötte a belvíz; a szarkofágok elhelyezése után pedig 8–10 ember is csak szűkösen fog elférni a kriptában. Javasolja, hogy a keleti oldalhajó közepén állítsanak föl egy fehér színű márványsíremléket, ami egy 34 lépcsős alapon nyugvó katafalkból állna, amire a márványszarkofág kerülne. A fejedelem életének legfontosabb epizódjait bemutató domborművön helyet kaphatna a fejedelem alakján kívül egy kuruc vitéz és Mikes Kelemen alakja⁹⁴ is. Mindezt egy félemberrnyi magasságú, díszes bronzkerítés venné körül.

A síremlék elkészítését célzó pályázatot tehát kiírták ugyan, de a megvalósítás elmaradt,⁹⁵ az említett javaslatok elfogadására pedig 1906-ban sem idő, sem elegendő pénz nem állt rendelkezésre, és a Műemlékek Országos Bizottságában az eredeti tervek mellett döntöttek. Így a dóm restaurálási munkálatait irányító Stehló Ottó⁹⁶ építész tervezte, Mikola Ferenc szobrász faragta barokk stílusú, címeres márványszarkofágok a hamvak előtt néhány nappal érkeztek meg Budapestről, s végül mégis a templom északi kriptájába kerültek (a fejedelmi emlékmű, illetve emléktábla pedig 1938-ig váratott magára).

Az uralkodónak benyújtott felterjesztésben Wekerle Sándor miniszterelnök 1906. szeptember 17-én az öt fős delegáció tagjainak megnevezésén kívül ismertette a hamvak hazaszállításának módját, útvonalát a budapesti ünnepség epizódjainak pontos sorrendjét.⁹⁷ Egy héttel később, szeptember 24-én kelt levelében pedig értesítette Kassa vezetőit, hogy „Ő császári és apostoli királyi Fenségeinek még 1904. évi április hó 18-án kelt azon legkegyelmesebb elhatározása, mely szerint II. Rákóczi Ferencz fejedelem és bujdosótársainak tetemei hazaszállítandók, egyrészt az okvetlenül szükségessé vált előkészületek megtétele, másrészt pedig a közbejött politikai események miatt, csak folyó évi október hó utolsó napjaiban lesz végrehajtandó...” Közli továbbá, hogy a budapesti ceremónia október 29-én, a kassai és késmárki gyászszerartás pedig 30-án lesz.⁹⁸

Wekerle Sándor miniszterelnök – elődeihez képest – látszólagos tetterekészsége mögött – Thallóczy Lajos szerint, aki már 1905-ben úgy vélte, hogy a hamvak hazahozatalára nem fog sor kerülni⁹⁹ – a kényszerűség húzódott meg. Thallóczy Forster Gyulának,

⁹⁴ Egy 1906. szeptember 30-án kelt irat arról tanúskodik, hogy Mikes Kelemen hamvainak hazahozatala egészen a nyár végéig napirenden volt, Háromszék vármegye alispánjának levelére válaszolta Wekerle Sándor miniszterelnök, hogy teljes bizonyossággal nem sikerült a sírját beazonosítani, ezért földi maradványainak hazahozatala egyelőre nem lehetséges. MOL K 26. 682. cs. 4656. M. E. 1906. fol. 275–276.

⁹⁵ A források között sem találtunk pályázati munkákat.

⁹⁶ Stehló Ottó a dóm restaurálási munkálatait 1902-től irányította. A korábbi, Feszli Frigyes (1821–1884) által vezetett, 1877–1896 között folyó restaurálás, átépítés alkalmával a templom ezen igen alacsony terű északi kriptáját meghagyták eredeti formájában, s ezt követően sem változtattak rajta. Wick Béla: Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941. 325. o.; *Murosi Ernő*: Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 1969. 1. sz. 3., 25. o.

⁹⁷ MOL K 26. 682. cs. 5133. M. E. 1906. fol. 13–26. – A kiküldetésről készült jegyzőkönyv: OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1623. Konstantinápoly, 1906. október 21. Jegyzőkönyv II. Rákóczi Ferenc és társai hamvainak hazaszállítása ügyében. fol. 344–346., valamint Thallóczy Lajos jelentései konstantinápolyi kiküldetéséről (folyó) év október havában. MOL K 26. 682. cs. 5318. M. E. 1906. fol. 1–28. és 683. cs. 6066. M. E. 1906. fol. 1–163. A jelentés lényege: a magyar delegáció fogadása Törökországban szívélyes és egyszerű volt, az elhangzott beszédek rövidek voltak, a hamvak feltárása szakszerűen, hazaszállítása zökkenőmentesen zajlott le.

⁹⁸ MOL K 26. 683. cs. 4649. M. E. 1906. Wekerle Sándor miniszterelnök levelének fogalmazványa. fol. 334–335. (Végül a hamvak megérkezése egy nappal korábban történt.)

⁹⁹ „Rákóczi hamvait végre hazahozzuk, de ez alkalommal semmiféle feltűnést nem akarunk okozni.” Thallóczy Lajos levele Fraknói Vilmosnak, Bécs, 1906. szeptember 25. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1623. fol.

1906. szeptember 22-én írt levelében Wekerlének a hamvak hazahozatala kapcsán tanúsított magatartásáról a következőket írta: „Ebből azt veszem ki [a miniszterelnöknek előző nap titkára, Romy Béla fel akarta olvasni a részletes ünnepi programtervet, de az nem volt rá kíváncsi] –, amint előbbi soraimban is hangsúlyoztam –, hogy a kormányelnök tulajdonképpen keserű pohárnak tekinti az egészet, és ha mi most a saját szakállunkra csinálunk dolgokat s ő ez iránt így érdeklődik, a felelősséget nem vállalja. Azt hiszem, [ez] nem tetszik/tetszhet senkinek.” Majd a leendő konstantinápolyi utazással kapcsolatban megjegyzi: „én csak azt sajnálom, hogy Te... egy ilyen mondhatni lapáliával mint ez az ügy, magad vagy a pakoló, a megrendelő, a szállító etc. ...látva, hogy nálunk hogy mennek a dolgok, nincs sok kedvem menni.”¹⁰⁰ Az öt fős bizottság október 5-én kezdődő útjával párhuzamosan zajlott a már említett 1715. évi 49. törvénycikk eltörlésére vonatkozó törvényjavaslat országgyűlés elé terjesztése, amelyet az uralkodó október 18-án szentesített.¹⁰¹

A budapesti fogadás

A fejedelem és társainak hamvai 1906. október 27-én érkeztek az országhatárhoz, a Magyar Államvasutak különvonata Orsovára szállította őket, másnap, 28-án reggel érkeztek meg Budapestre.¹⁰² A hamvak szállítási útvonalát és a vonatok megállásának időpontját áttekintve¹⁰³ azonnal szemünkbe ötlik a biztonsági intézkedések egyik legfontosabb lépése. Ugyanis országszerte ünnepségeket szerveztek („örömtüzeket gyújtottak”), azokon a településeken, ahol néhány percre megálltak a vonatok, ám ezek kivétel nélkül az éjszakai órákban történtek (éjjel a gyülekezőkedsz alábbhagy). Így például az Orsova és Szeged közötti útvonalat a vonatok október 27-én délután 12 óra 49 perc és este 23 óra között tették meg, ám azokon a településeken, ahol a helybeliek ünnepséget szerveztek: Lugoson, Temesváron, Zombolyán, Nagykikindán, Valkányon és Szegeden a vonatok jóval sötétedés után, éjjel 9 óra után haladtak át. A szegedi fogadás 27–28-án éjjel 11 és 1 óra között volt. A Szeged–Budapest útvonalon ugyancsak éjjel haladt át a vonat, 1 óra és reggel 8 óra 20 perc között, ezen az útvonalon egyedül Kiskunfélegyházán állt meg a vonat 4 óra 10 perckor. Utolsó példánk: a Budapest–Kassa útvonalon a vonat 28–29-én éjjel 21 óra és hajnali negyed hat között haladt át, illetve a Kassa–Késmárk vonalon éjjel 1 óra és reggel fél hat között.

300. – Thallóczy elképzelése megvalósult, a törökországi követségi (török és francia) fogadások, a hamvak szállítása, a rodostói emléktáblák elhelyezése és felavatása, amint erről a miniszterelnöknek is beszámolt, zökkenőmentesen zajlott le. Thallóczy Lajos levele Wekerle Sándornak, Budapest, 1906. [november 5. után.] Uo. fol. 283.

¹⁰⁰ Thallóczy Lajos levele Forster Gyulának, 1906. szeptember 22. (Fogalmazvány.) Uo. fol. 293–294.

¹⁰¹ MOL K 26. 682. cs. fasc. IV. 5015. M. E. 1906. október 13. fol. 643–655. Törvényjavaslat II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak hazahozataláról. (Német és magyar nyelvű fogalmazvány, Wekerle javításaival.)

¹⁰² A Rákóczi ünnepély hivatalos sorrendje. Hadtörténi Múzeum (a továbbiakban: HTM) Plakát- és Aprónyomtatványtár (a továbbiakban: Nyt.), lt. sz.: 79.100.1. és OSzK Plakát- és Aprónyomtatványtár. Aprónyomtatványok, 23. cs. 1906. (Szám nélkül.) – A törökországi protokolleseményekről és az országhatárig történő szállításról szóló források: OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1623. A másik, terjedelmesebb (és igényesebb kivitelű) változat: Hivatalos sorrendje azoknak az ünnepségeknek, amelyek II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai, továbbá anyja Zrínyi Ilona, valamint fia József herceg és Thököly Imre hamvainak hazahozatala alkalmából fognak tartani. HTM Nyt., lt. sz.: 7356.

¹⁰³ MOL K 26. 682. cs. 5314. M. E. 1906. fasc. V. fol. 1–54.

A miniszterelnöki hivatalban részben a szervezésből adódóan, részben pedig ugyan- csak biztonsági okokból névsornyvántartásokat és összesítő táblázatokat készítettek azokról, akiket az ünnepségsorozat különböző helyszíneire meghívtak (külön megjelöl- ve, hogy ki vett részt ténylegesen).¹⁰⁴ A budapesti ünnepségre meghívottak legnagyobb része a vármegyei és városi delegációk tagjaiból állott, a kormány előzőleg, szeptember végén, október elején kiadott körlevelére sorra reagáltak a vidéki törvényhatóságok. A delegációban részt vevőket egyenként, mindenhol név szerint is meg kellett jelölni, pontos hivatali vagy közéleti tisztségükkel; valamint tájékoztatni kellett a miniszterelnö- ki hivatalt levél vagy távirat formájában arról, hogy a megjelenők tudnak-e magukkal hozni Rákóczi-zászlót, milyen díszruhában fognak megjelenni, lóval vagy gyalogosan, esetleg korabeli (!) vagy korhű ruházatban.¹⁰⁵ A hamvakat kísérő budapesti és kassai te- metési díszmenetbe a vármegyék és a városok három-három fős delegációt küldhettek, összesen 63 vármegye és 26 város élt ezzel a lehetőséggel,¹⁰⁶ akiknek kb. harmada vett csak részt a budapesti ünnepségeken. A meghívottak másik csoportját a horvát ország- gyűlés elnöksége és a Tisza-kormány tagjai alkották, ez utóbbiak közül a 26 főből 12-en indoklás nélkül maradtak távol.¹⁰⁷ A hazahozatal előkészítésében is részt vevő vagy azt szorgalmazó egyesületek, szervezetek tagjait ugyancsak név szerint hívták meg, többek között a Magyar Tudományos Akadémia tagjait, a Magyar Történelmi Társulatot, a Kis- faludy Társaságot, a Petőfi Társaságot stb.¹⁰⁸ A különböző társadalmi szervezetek, egye- sületek, nőegyletek esetében (kb. három tucat szervezet) ugyanígy jártak el.¹⁰⁹ A meghí- vottak külön csoportját alkották a különböző napilapok és képes hetilapok, valamint a távirati irodák tudósítói (egy-két fő) – ez esetben is előre jelezni kellett a lapoknak, hogy név szerint kit, kiket delegálnak.¹¹⁰

¹⁰⁴ MOL K 26. 682. cs. 5314. M. E. 1906. fasc. V. fol. 1–54.

¹⁰⁵ Uo. 4961. M. E. 1906. fol. 1–120.; 4962–4964. M. E. 1906. fol. 661–668.; 4969. M. E. fol. 630–631.; 5046. M. E. fol. 591–615.; 5047. M. E. 1906. fol. 661–668.; 5048. M. E. 1906.

¹⁰⁶ A Rákóczi ünnepségre képviselőket delegált vármegyék és városok listája. H. n., é. n. HTM Adattár. It. sz.: 1860.99. Szendrey János hagyatéka. 2. cs. Rákóczi temetési menetének iratai. (A továbbiakban: A. 1860.99.) 24. sz. (A neveket a forrásban szereplő alakjukban adjuk meg.)

Vármegyék: Abauj-Torna, Alsó-Fehér, Arad, Árva, Bács Bodrog, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Besztercze Naszód, Bihar, Borsod, Brasso, Csanád, Csik, Csongrád, Esztergom, Fejér, Fogaras, Gömör és Kishont, Győr, Hajdu, Háromszék, Heves, Hont, Hunyad, Jász N(agy) Kún-Szolnok, Kis Küküllő, Kolozs, Komárom, Krassó-Szörény, Liptó, Máramaros, Maros Torda, Moson, Nagy Küküllő, Nógrád, Nyitra, Pest, Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szabolcs, Szatmár, Szeben, Szepes, Szilágy, Szolnok Doboka, Temes, Tolna, Torda Aranyos, Torontál, Trencsén, Turócz, Udvarhely, Ugocsa, Ung, Vas, Veszprém, Zala, Zemplén, Zólyom.

Városok: Arad, Baja, Budapest, Debreczen, Győr, Hódmező-Vásárhely, Kassa, Kecskemét, Kolozsvár, Komárom, Marosvásárhely, Nagyvárád, Pancsova, Pécs, Pozsony, Selmecz és Bélabánya, Sopron, Szabadka, Szatmárnémeti, Szeged, Székesfehérvár, Temesvár, Ujvidék, Versecz, Zombor, Fiume.

¹⁰⁷ A horvát országgyűlés tagjainak meghívásáról: MOL K 26. 682. cs. 4846. M. E. 1906. október 6. fol. 485–488. A Tisza-kormány tagjainak meghívása és a válaszevelek: uo. 4787. M. E. 1906. fol. 1–46.

¹⁰⁸ Uo. 5192. M. E. 1906. fol. 879–883.

¹⁰⁹ Uo. 683. cs. 5363. M. E. 1906. fol. 1–62.

¹¹⁰ MOL K 26. 683. cs. 4895. M. E. 1906. fol. 506–509. – A budapesti ünnepségre meghívottak kaptak belépési engedélyt egyúttal a kassai és a késmárki gyászszertartásra. A Budapesten megjelenő lapok 65 %-a kapott meghívást (a vidékiek nem), magyar és idegen nyelvűek, ellenzéki és kormánypártiak egyaránt. Összeve- tésünk *Zászló János: A hazai hírlapirodalom 1906-ban. Magyar Könyvszemle*, 1907. Melléklet. 8–10., 72–73. o. alapján készült. – A megjelent tudósítók névsora: MOL K 26. 682. cs. 5070. M. E. 1906. fol. 750. A meghí- vottaknak alig a fele jelent meg.

A biztonsági intézkedések másik leghatásosabb eszköze országszerte a pályaudvarokon felállított rendőrkordon volt. A lakosságot közleményekben szólították föl, hogy a zavargásoktól „az ünnep fénye és méltósága” miatt tartózkodjon (már utaltunk az országban ekkor zajló sztrájkokra), a rendet egyenruhás rendőrök és tűzoltók biztosították, az ünnepeket pedig csak a pályaudvarokon – melyeket órákkal előbb lezártak –, a kordonokon belül lehetett megtartani.¹¹¹ A helybéli előljáróságok az éjszakai megállók után, nappal a város-, illetve a községházakon ünnepi közgyűléseket tartottak. Budapesten hasonlóképpen, a fővárosi Közgyűlés felhívást tett közzé, annak érdekében, hogy „eze[ke]n az útvonalakon a rend fenntartása végett a főváros területén lévő egyletek, tanintézetek stb. s a tűzoltók bevonásával kordon képeztessek”.¹¹² A szervezés e módja miatt már előre láthatólag is kevesen voltak azok, akik közelről láthatták és követhették az eseményeket, ezért nyomtatott tájékoztató füzetet lehetett vásárolni, a „Hivatalos sorrend”-et,¹¹³ melyben a látóvalók pontosan és szemléletesen leírva, programpontokként szerepelnek.

Végül ugyancsak a hathatós biztonsági óvintézkedések közé kell sorolnunk a budapesti ünnepség helyszínének módosítását is. A gyászmisét celebráló Vaszary Kolos bíboros-hercegprímás szeptember legvégén még a budavári koronázó Mátyás-templomban tartandó istentiszteletre fogadta el a miniszterelnök felkérését, és az október 1-jén kelt körlevélből a vármegyei törvényhatóságok még arról értesültek, hogy a hamvakat szállító budapesti ünnepi menet a Nyugati Pályaudvartól a Váczi körút–Fürdő utca–Lánchíd–Albrecht út vonalán át halad a Mátyás-templomig.¹¹⁴ Az útvonal és az ünnepség színhelye október első napjaiban változott meg, az október 7-én kiadott közleményben a kormány a Keleti Pályaudvar–Kerepesi út–Károly körút–Váczi körút útvonalat jelölte meg, az ünnepi mise színhelyéül pedig a lipótvárosi Szent István Bazilikát (indoklás nélkül).¹¹⁵ Az új útvonal rövidebb volt, zárt tereket, kordonokat könnyebben lehetett kialakítani, mint a (mai Népfürdő utca végétől induló) Duna parti szakaszon és a Lánchídon.

A budapesti ünnepi menet megszervezésével 1906 tavaszán Wekerle Sándor miniszterelnök Szendrei János (1857–1927) honvédelmi minisztériumi tanácsost bízta meg.¹¹⁶ A választást véleményünk szerint több ok is indoklotta. Kitűnő szervezőképességét Szendrei több téren is bizonyította, s ehhez kapcsolódóan széleskörű közéleti tevékenységet folytatott. Így az 1890-ben megalakult Műbarátok Körének titkáráként – a nemzeti irodalom és művészet támogatása és a közízlés fejlesztése céljából – ismeretterjesztő előadásokat szervezett, évkönyvet szerkesztett, képzőművészeti pályadíjakat tűzött ki,

¹¹¹ Uo. 5060. M. E. 1906. fasc. IV. fol. 708–711. E forráscsoport alapján az orsovai rendőri intézkedéseket emelte ki: R. Várkonyi 1961. 292–293. o.

¹¹² A kordont a rendőrség biztosította. MOL K 26. 682. cs. 4779. M. E. 1906. fol. 370–371. A budapesti biztonsági intézkedésekről, a háttérben zajló sztrájkokról lásd R. Várkonyi 1961. 294–295. o.

¹¹³ Lásd a 102. jegyzetet!

¹¹⁴ MOL K 26. 682. cs. 360/1906. Vaszary Kolos levele Wekerle Sándorhoz, Budapest, 1906. szeptember 27. fol. 352–353.; További források: uo. 4778. M. E. 1906. fol. 366. A Lánchídat a pénzügyminisztérium lobbogzza fel: uo. 4781. M. E. 1906. fol. 396–399.

¹¹⁵ Uo. 4786. M. E. 1906. fol. 410–411.

¹¹⁶ Szendrei János életére és munkásságára lásd *Kopasz Erzsébet*: Szendrei (Wagner) János 1857–1927. In: *Kopasz Erzsébet*: Szendrei János bibliográfia. (A továbbiakban: *Kopasz*.) Miskolc, 1982. (Documentatio Borsodiensis sorozat, IV. k. Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet, 13. sz.) 7–23. o. Összefoglaló életrajza: *Seresné Szegőfi Anna*: Szendrei (Wagner) János. Miskolc, 1982. (Miniatur könyvek sorozat.)

ösztöndíjat alapított, jótékony célú estélyeket szervezett.¹¹⁷ Legjelentősebb kiadványukat, a Magyar Műkincseket szerkesztette és több fejezetét maga írta.¹¹⁸ Az 1896-os millenniumi, országos kiállítás hadtörténelmi kiállításához anyagot gyűjtött, tárgyleírásokat készített, és a kiállítást is ő rendezte.¹¹⁹ Budapest bandériumának tagjaként díszmagyarban részt vett a millenniumi ünnepségsorozat 1896. május 2-án rendezett nagyszabású megnyitóján, ahol nagyban megtapasztalta a külsőség, a látványosságok hatáskeltő funkcióját.¹²⁰ Anyaggyűjtési koncepcióját és a kiállítás rendező elveit vizsgálva kitűnik, hogy annak díszletei, az installáció, a dekoráció önmagában is legalább olyan fontos volt számára, mint a műtárgyak és a hozzájuk kapcsolódó történeti, hadtörténeti események.¹²¹ Pályája műkincsek, képzőművészeti alkotások tanulmányozásával kezdődött.¹²² 1879-től régészeti feltárásokat folytatott,¹²³ az ötvöstárgyak különösen érdekelték.¹²⁴ A miskolci történeti monográfia szerzőjeként¹²⁵ forráskezelési gyakorlata kialakult, történetírói szemlélete körvonalazódott. A hadtörténeti vonatkozásokra különös figyelmet fordított, így azokat az általános összefüggésekből kiragadva, a történelmen belül önálló egységként szemlélte. A magyarság históriáját hadakozások sorozatának tekintette, Magyarország területét folyamatos hadszíntérnek. Az itt folyó események epizódjai Szendrei látásmódjában nem illeszkedtek a történelem egységébe (társadalom-, gazdaság-, művelődéstörténeti stb. kutatásokat nem végzett).¹²⁶ Az 1890-es években kezdett el foglalkozni a magyar történelmi viseletek feltárásával, és ehhez kapcsolódtak ipartörténeti kutatásai – e munka éppen a hamvak hazahozatala előtti időszakban teljesedett ki.¹²⁷ Szervező-

¹¹⁷ Szendrei János (szerk.): A Műbarátok Körének évkönyve. (Az 1890–1900., 1893., 1894. évekre.) Budapest, 1894., 1895., 1900. Vö. *Kopasz* 10–11. o.

¹¹⁸ Radisics Jenő–Szendrei János (szerk.): Magyar műkincsek. (A továbbiakban: *Radisics–Szendrei*.) 1–3. k. Budapest, 1896–1901.

¹¹⁹ Lásd Szendrei János (szerk.): Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Budapest, 1896. (Németül: Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler in der Milleniums-Landes-Ausstellung. Budapest, 1896.); *Uő.*: A hadtörténelem az ezredéves kiállításon. In: Sztéryi József (szerk.): Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. 4. k. Hadügy: Közös hadsereg, haditengerészet, honvédség, csendőrség. A történelmi kiállítás hadügyi része. Budapest, 1897. 337–406. o.; Szendrei János: A műkedvelők csoportja. In: Ráth György–Györgyi Kálmán (szerk.): Az iparművészet 1896-ban. Millenniumi emlékkönyv. Budapest, 1897. 260–269. o.; Czobor Béla (szerk.): Magyarország műkincsei. 1. k. Budapest, 1897–1901. 33–39., 134–139., 171–200. o. 2. k. Budapest, 1902–1903. 344–390. o. Valamint lásd sajtópublikációit a *Vasárnapi Újság*ban. Felsorolásuk *Kopasz* 73–74. o.

¹²⁰ Az ezeréves Magyarország és millenniumi kiállítás. Magyarország legszebb tájainak, városainak és műkincseinek valamint a kiállítás nevezetességeinek fényképgyűjteménye. Budapest, 1896. (Reprint változat.) Budapest, é. n.

¹²¹ Lásd Szalay Imre: Az ezredéves országos kiállítás. In: *Radisics–Szendrei* 1. k. 109–126. o.

¹²² Szendrei János: A képzőművészet remekei. A festészet és a szobrászat legkitűnőbb emlékei. 1–4. k. Budapest–Eperjes, 1882–1885.; *Uő.*: Dürer Albert élete és művészete. Budapest, 1885.

¹²³ Tanulmányait lásd *Kopasz* 33–67. o.

¹²⁴ Munkái: Országos magyar történelmi ötvösmű-kiállítási emlék. Budapest, 1884. (A kiállítás egyik rendezője Szendrei János volt.); Képes kalauz az Országos Nőipar Egyesület javára az Iparművészeti Múzeum helyiségeiben rendezett gyűrü-kiállításához. Budapest, 1888.; A gyűrü történelmi és műtörténelmi szempontból. Tamóczy Gusztávné gyűrü-gyűjteményének rajzaival. Budapest, 1890.; Egy ötvös remek a múlt századból. Magyar Iparművészet, 1897–1898. 296–298. o.; Keleti övecsatt. *Archaeológiai Értesítő*, 1903. 302–303. o.

¹²⁵ Szendrei János (szerk.): Miskolcz város története és egyetemes helyirata. 1–4. k. Miskolc, 1890–1911.

¹²⁶ A legmarkánsabban lásd Szendrei János: Magyar hadi élet. In: *Radisics–Szendrei* 2. k. 73–158. o.

¹²⁷ Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905. (Az 1903. november 9-én megtartott akadémiai székfoglaló értekezésének nyomtatott változata.)

készségét nemcsak a millenniumi kiállításon, hanem az 1900. évi párizsi világkiállításon is bizonyította, ahol az általa rendezett nagy sikerű millenniumi hadtörténeti kiállítást mutatták be a közönségnek.¹²⁸ A magyar múltnak a romantikus történetfelfogást tükröző megjelenítése a század első évtizedében folyamatosan napirenden volt, s Szendrei is ennek szellemében végezte munkáját.¹²⁹ A Rákóczi-szabadságharc kutatásával a hadtörténeti vonatkozásokon keresztül és fegyvertörténeti érdeklődése nyomán került kapcsolatba.

Szendrei János a hamvak hazahozatalának előkészítésébe 1905 májusában az Országos Régészeti és Embertani Társulat főtítkáráként kapcsolódott be, Thököly Imre fejedelem Izmidben fellelt hamvainak feltárása után.¹³⁰ 1906-ban feladata kettős volt: a gyászmenetben végighordozott állami, katonai és családi jelképek: zászlók, címerek, emblémák összegyűjtése, beszerzése, a hiányzók elkészíttetése, másrészt az ünnepségeken vármegyei, városi követként, testörként és más kísérőként hivatalosan részt vevő személyek ruházatának, felszerelésének összeállítása.¹³¹ A budapesti és kassai ünnepségen részt vevők díszegyenruháit maga Szendrei János tervezte meg Nemes Mihály (1866–1945) grafikussal,¹³² melynek háttérében Szendrei már említett viselettörténeti kutatásai állottak.¹³³

A hiányzó zászlók, címerek, díszruhák legyárttatását is Szendrei János szervezte meg: több budapesti vállalatnál állt kapcsolatban.¹³⁴ A legnagyobb összegeket feltüntető számlákat a Weiner és Grünbaum császári és királyi szabóság Kristóf téri egyenruha áruháza küldte, a négy számlán összesen 18.140 korona szerepel.¹³⁵ Az emblémákat, jelvényeket, sisakokat és egyéb kellékeket a Victoria Zászló- és Jelvénykészítő Vállalat ké-

¹²⁸ HTM A. 1860.99. 3. cs. Az 1900. évi párizsi világkiállítás iratai.

¹²⁹ Vö. *Czobor Béla*: Magyarország történelmi kiállítása. In: Magyarország a párizsi világkiállításon. 1900. Budapest, 1901. 1–18. o.; *Michár Kálmán*: Magyarország hadügyi kiállítása. In: uo., 160–164. o. A világkiállítások: 1900-ban Párizsban, 1902-ben Torinóban, 1904-ben St. Louisban, 1906-ban Milánóban, 1909-ben Velencében, de még 1911-ben ismét Torinóban is, ahol „Attila palotájában” a magyar történelem kuriózumait próbálták bemutatni. Vö. *Éri Gyöngyi–Jobbágyi Zsuzsanna*: Nemzetközi kiállítások. In: A magyar századforduló 1896–1914. Budapest, 1997. 61–64. o.

¹³⁰ Az Országos Régészeti és Embertani Társaság főtítkáráként 400 koronát adott át a magyar kormány megbízásából Papp Keresztély magyar származású izmidi lakosnak „Thököly fejedelem némely csontmaradványai és egy pipájának megszerzése fejében”. Papp Keresztély jelen volt a hamvak feltárásánál, s állítólag a sírból csontmaradványokat tulajdonított el, melyeket azután eladásra kínált fel a magyar államnak. A bűnügyi történetnek beillő zsarolásorozat dokumentációja: MOL K 26. 682. cs. 2084., 3478. M. E. 1906. és 683. cs. 5518. M. E. 1905.

¹³¹ A megbízólevelet nem találtuk meg. Az elvégzett munkáért kapott miniszterelnöki köszönetnyilvánítás: uo. 682. cs. 5614. M. E. 1906. Valamint másolata: 683. cs. 5614. M. E. 1906. „Szendrey... rövid idő alatt szaktudásának és finom ízlésének köszönhetően történeti hűséggel oldotta meg a feladatot.” fol. 1–2.

¹³² *Kopasz* 12–13. o.

¹³³ 1891 óta folytatatta ezirányú kutatásait, melynek eredményeképpen a témában ugyan összefüggéseiben nem mondott újat, ám összefoglalta és jónéhány vonatkozásban kiegészítette az addigi ismereteket. – Éber László kritikáját idéztük: *Éber László*: A magyar viselet történeti fejlődése. *Archaeológiai Értesítő*, 1905. 429–430. o. Idézi *Kopasz* 13. o. is.

¹³⁴ A tevékenységét dokumentáló források az Országos Levéltárban és a Hadtörténeti Múzeum Adattárában találhatók. Ez utóbbiakra a továbbiakban részletesen hivatkozunk, az Országos Levéltár forrásai a vásárlások, beszerzések kimutatásait, számlákat, részszámlákat, megrendeléseket, fizetési meghagyásokat, összegzéseket tartalmazzák: MOL K 26. 682. cs. 4780., 4783., 4896., 4951., 4956–4957., 4965., 4970., 4975., 5055., 5136., 5316., 5614. M. E. 1906.; 683. cs. 5401., 5441., 5758. M. E. 1906.

¹³⁵ Weiner és Grünbaum egyenruha-áruháznak számlalevele Szendrei Jánosnak. Budapest, 1906. október 31. HTM A. 1860.99. 2. cs. 9. sz.

szítette el.¹³⁶ A zászlók egy részét a vármegyék és a városok küldték föl Budapestre: 10 db Rákóczi-zászlót, 14 db régi törvényhatóságú zászlót és 20 db címeres zászlót sikerült ily módon 39 előjáráságtól összegyűjteni.¹³⁷ A koszorúkat Garay Antónia Kerepesi úti „Élővilág csarnoká”-nak alkalmazottai készítették el.¹³⁸ A korhű lábbeliket, pontosan 100 pár csizmát Szabó Gyula és Farkas Miklós Ráday utcai közös tulajdonú cipőgyárában és Kaszás János Kálvin téri cipésmester műhelyében állították elő.¹³⁹ Az egyik legfontosabb feladat az Első Magyar Szállítási Vállalat Részvénytársaság leányvállalataként működő Első Budapesti Temetésrendező Intézet tagjainak jutott: a koporsók szállítását biztosították, a díszmenet tagjainak lovait kellett vezetniük és ellátniuk a budapesti ünnepség alatt, majd a Kassára vezető vonaton, végül a kassai díszmenetben is részt vettek.¹⁴⁰ A Szendrei János hagyatékában található források, feljegyzések alapján úgy tűnik, hogy a tanácsos számára a résztvevő zenészek felkérése ütközött a legtöbb nehézségbe. Wekerle Sándor miniszterelnök nevében ez ügyben leveleket kaptak a budapesti színházi igazgatók, de mivel nem sikerült egyetlen színház zenekarát sem szerződtetni – a források tanúsága szerint a zenészek nem vállalták a Kassára történő leutazást –, a Magyar Zenészek Országos Egyesületén keresztül végül egy 29 tagból álló vegyes zenekart bíztak meg a temetési menetben való muzsikálással, akik a Népszínház, a Magyar Színház és a Királyszínház tagjai közül kerültek ki.¹⁴¹

A hamvak hazahozatalának, a Budapesten, Kassán és Késmárkon tartott ünnepségeknek teljes költsége legkevesebb mintegy 350–380 ezer koronát tett ki. A budapesti ünnepségek összes költsége ugyanis, melyet a miniszterelnöki hivatal fizetett: 61 685 korona 46 fillér volt,¹⁴² a Pénzügyminisztérium által kiutalt összeg, amely a vidéki ünnepségek és a vonaton történő szállítás költségeit foglalja magában, 76 687 korona 75 fillérre rúgott.¹⁴³ A főváros közgyűlése által a budapesti ünnepségekre, az utcák fellobogózására, díszítésére és a rendőri biztosításra megszavazott 30 000 koronából 29 584 korona 55 fillért használtak fel.¹⁴⁴ Thallóczy Lajos kimutatásai szerint a hamvak hazaszállításának (Törökországból a magyar határig) és az öt fős bizottság kinn-tartózkodásának költsége összesen 15 000 korona volt (1904-es útja kb. ugyanennyi).¹⁴⁵

¹³⁶ Szállítási értesítő. 1906. október 27. Uo. 10. sz.

¹³⁷ Jegyzéke azon törvényhatóságoknak, melyek... Rákóczi-zászlót és várm(egyei) /városi/ címeres zászlót jelentettek be. Uo. 23. sz.

¹³⁸ Garay Antónia virágüzlet-tulajdonos levele Rummy Béla tanácsosnak. Budapest, 1906. október 8. Uo. 33. sz.

¹³⁹ Szabó Gyula és Farkas Miklós cipőgyárosok levele a Magyar Képviselőház Gazdasági Hivatalához. H. n., é. n. Uo. 40. sz. és Kaszás János levele a Magyar Képviselőház Gazdasági Hivatalához. H. n., é. n. Uo. 41. sz.

¹⁴⁰ Az Első Magyar Szállítási Vállalat Rt. Igazgatóságának levele Szendrei Jánoshoz. Budapest, 1906. október 17. Uo. 15., 45. sz.

¹⁴¹ MOL K 26. 682. cs. 4783. M. E. 1906. fol. 402–403.

¹⁴² II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai temetése költségeinek elszámolása. Uo. 5758. M. E. 1906. fol. 1–105.

¹⁴³ Uo. 5196. M. E. 1906. fol. 882–883.

¹⁴⁴ BFL Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai, IV. 1407b. Tanácsi Ügyosztály, 220.767.-eln. 1906. III. 3037/906., III. 279.203., 1725/1906. sz. iratok.; Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1906-ban tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei, 1906. 1362., 1483–1484., 1524–1525. sz. jegyzőkönyvek. Valamint Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága 1906-ban tartott közgyűlésének jegyzőkönyvei, 1907. 333., 580. sz. jegyzőkönyvek.

¹⁴⁵ Thallóczy Lajos feljegyzése a hamvak hazaszállításakor fölmerülő költségekről. In: Thallóczy Lajos: II. Rákóczi Ferenc és társai hazaszállítására vonatkozó iratok, levelek. OSzK Kézirattár, Fol. Hung. 1654.

A rodostói emlékek megvásárlása 3 943 korona 74 fillérbe került,¹⁴⁶ s mint említettük, a Tisza-kormány 50 ezer frankot adományozott a konstantinápolyi lazarita rendháznak. A kassai városvezetésnek a helybéli ünnepek 31 000 koronájába kerültek.¹⁴⁷ A dóm északi kápolnájának szigetelése 1787 korona 68 fillért tett ki, amit a kultuszminisztérium utalt ki a kőműveseknek,¹⁴⁸ s végül a kassai és késmárki ünnepekre a miniszterelnök Semsey László (1869–?) miniszteri biztos, kamarás elszámolása alapján 60 000 koronát utalt át.¹⁴⁹

Kassán és Késmárkon

Kassán a fejedelem és társainak hamvait október 29-én helyezték el a dómban – az ünnepségsorozat utolsó, legfényesebb eseményének lehetett szemtanúja az a kb. 15 000 fős nézőközönség, amely a rendőrkordonon kívül, a lakóházak ablakaiból, a város utcáin a díszmenetet szemlélte, illetve azok, akik belépőjeggyel rendelkezve a pályaudvar mellett felállított ún. gyászcsarnokban és a dómban részt vehettek a szertartáson.¹⁵⁰ A továbbiakban a városban lezajlott eseményeket, az előkészületeket és az utólagos visszhangot a miniszterelnökségi iratokon kívül a *Kassai Hírlap* tudósításai alapján ismertjük.¹⁵¹

Kassa városát némiképp váratlanul érte a hamvak hazaszállításának híre, 1906 őszére egy másik esemény megrendezésével voltak elfoglalva: az 1848–49-es honvéd emlékmű felállításán munkálkodott az a 15 fős ún. szobor-bizottság, melyet Kassa közigazgatási és egyházi előljáróiból szerveztek.¹⁵² Kassa város előljárói ezért 1906. augusztus 28-án levelet írtak a miniszterelnöknek,¹⁵³ melyben az októberi időpontot kifogásolták: „azt kellett hinnünk, hogy a kormány ezt [a hamvak Kassán történő elhelyezését] a jövő év

¹⁴⁶ MOL K 26. 683. cs. 3369., 3479., 3714. M. E. 1905. fol. 1–33.

¹⁴⁷ *Kassai Hírlap* (a továbbiakban: KH) III. évfolyam, 211. sz. 1906. szeptember 12-i és 248. sz. 1906. október 25-i tudósítása alapján.

¹⁴⁸ MOL K 26. 682. cs. 2660. M. E. 1906. fol. 201–203.

¹⁴⁹ Uo. 4796. M. E. 1906. fol. 466–467.; 4799. M. E. 1906. 468–471.; 4837. M. E. 1906. fol. 479–482.; 5407. M. E. 1906. fol. 1–4. Éder Ödön, a kassai polgármester 52.000 koronát vett át, Puky Endre, Abaúj-Tornavármegye alispánja pedig 8.000 koronát. (Előzőleg összesen 40.000 koronát irányoztak elő.)

¹⁵⁰ *Gyulai* 391. o.; Belépő-Jegy. Dicsőemlékü II. Rákóczi Ferenc fejedelem bujdosó társai hamvainak örök nyugalomra helyezése alkalmából Kassán, 1906. évi október 29-én reggel 8 órakor kezdődő országos ünnepélyre. A meghívókat illetve belépőjegyeket Breitner Mór kassai nyomdájában állították elő. HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, lt. sz.: 15.095/Em. – Itt kell megemlítenünk, hogy a kassai színhely 1904 őszén dőlt el, ennek előtte Bereg vármegye és Munkács képviselőinek indítványára több beadvány is érkezett a Képviselőházhoz és a miniszterelnöki hivatalba, melyekben a fejedelem hamvainak Munkácsra vitelét sürgetik. MOL K 26. 684. cs. 3518. M. E. 1904. fol. 1–79.

¹⁵¹ A *Kassai Hírlap* 1904-ben jelent meg első ízben, független napilapként hirdette lapját a felelős szerkesztő és egyben laptulajdonos László Béla újságíró. A másik két helybéli lap, a *Kassai Őr* és a *Kassa vidéke* 1906-ban szünetelt.

¹⁵² Emléklap a kassai honvédszobor leleplezése alkalmából. A *Felsőmagyarország* különszáma, Kassa, 1906. szeptember 9. HTM Nyt. lt. sz.: 6478. – A többéves előkészítő munka után – 1898 óta folytattak gyűjtést a szobor előállítására – kijelölték a szobor helyét, a megvalósításhoz pályázatot írtak ki – a 27 pályaműből Szamovszky Ödön és Horvay János alkotását fogadták el, amit ünnepélyes keretek között (szentmise a premonstreiek templomában, a szobor keletkezéstörténetének nyilvános ismertetése, a kassai dalegyet szereplése, koszorúzás, díszbeszéd) avattak föl. KH III. évfolyam, 210. sz. 1906. szeptember 11.

¹⁵³ MOL K 26. 4362. M. E. 1906. fol. 277–281. A levél a 9296/234. sz. Kgy. 1906. iktatószámán érkezett.

tavaszára halasztotta, mert hogy ez késő ősszel történjék, azt feltételeznünk alig lehetett”. A kassai ünnepség októberi időpontját mindenképpen ellenzik, mivel az időjárás ebben az időszakban Kassán mindig ködös; valamint tudatják, hogy az előző évben elkezdődött vízvezeték fektetési és csatornázási munkák leálltak, mert a kivitelezést végző vállalkozó csődbe ment, a belváros utcái felbontottak, rajtuk közlekedni alig lehet, s kéri az esemény 1907 májusára történő elhalasztását.¹⁵⁴ A hamvak hazaszállításáról szóló első helybéli tudósítás a szoborleleplezés utáni napon, szeptember 10-én jelent meg, ami az eseményt a nemzet és uralkodója kibékülése szimbólumának tekinti, a végső határozat hiányában is.¹⁵⁵ A következő napokban a legfontosabb híradás a helybéli sztrájkokról szól, a városi alkalmazottak, a csizmadiák, cipészek munkabeszüntetéséről.¹⁵⁶ A kifogásokat Budapesten természetesen nem vették komolyan, az előkészületek folytatódtak, s a kassaiak úgy vélték, hogy ennek következtében a városban nem tartanak ünnepséget, csak „egyszerű sírbatételt”.¹⁵⁷ A *Kassai Hírlap* szeptember 30-án értesítette olvasóit, hogy Kassa lesz az egyik fő színhely, ahová a kormány, a Főrendiház és a Képviselőház számos tagja leutazik, s az újság ismerteti a programot is.¹⁵⁸ Október 1-jén felállítottak a városban egy intézőbizottságot (négy tagja a vármegyét, hat tagja a várost képviselte), egy rendezőbizottságot (10 fő Abaúj vármegyéből, 30 fő a környező vármegyékből és városokból) és egy 38 fős elszállásoló bizottságot (a kormány tagjainak elszállásolására), melyeknek elnökévé a múzeumigazgató Mihalik Józsefet választották.¹⁵⁹ Október 2-án rendkívüli megyegyűlést tartottak, melyen döntöttek a megyei és kassai ünnepség részleteiről, melynek részletes tervét másnap a napilap leközölte.¹⁶⁰ Wekerle Sándor október 5-i miniszterelnöki előterjesztése után három hét állott csupán rendelkezésre az ünnepség megszervezésére, lebonyolítására. Ennek érdekében a bizottságok előkészítették a vármegyei díszközgyűlést, kinyomtatták a programfüzetet és a meghívókat.¹⁶¹

A lap a továbbiakban nemcsak a helybéli eseményekről adott híradást, hanem a budapestiekről is. Október közepén a budapesti és országos sztrájkok jóval nagyobb hangsúllyal szerepelnek a hamvak hazahozatalánál, s a helybeliek a Klobusiczky utca további rendezetlensége miatt aggódtak (10 nappal az ünnepség előtt még nem történt meg az árkok betemetése).¹⁶² 20-án a gyors tereprendezés után a Pályaudvar–Fő utca–Klobusiczky utca–Szent Erzsébet-templom útvonalon azonnal kijelölték a kordon helyét, felácsolták a diadalkaput és az emelvényeket. A helybéli lap indulatos hangnemben közli október 17-i számában, hogy a tömeg elől el fogják zárni még a mellékutcákat is, s „csak a diszmagyarba öltözötteket engedik a Fő térre, a kassai lakosok kiszorulnak a menetből.

¹⁵⁴ MOL K 26. 4362. M. E. 1906. fol. 279.

¹⁵⁵ KH III. évfolyam, 211. sz. 1906. szeptember 12.

¹⁵⁶ KH III. évfolyam, 212–214. sz. 1906. szeptember 13–15.

¹⁵⁷ KH III. évfolyam, 214. sz. 1906. szeptember 15.

¹⁵⁸ KH III. évfolyam, 223. sz. 1906. szeptember 30.

¹⁵⁹ KH III. évfolyam, 228. sz. 1906. október 2.

¹⁶⁰ KH III. évfolyam, 229–230. sz. 1906. október 3–4.

¹⁶¹ A II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából Kassán rendezendő országos ünnepély sorrendje. Kiadja a Rendező-Bizottság. (A továbbiakban: Sorrend.) Kassa, 1906. HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény, lt. sz.: 15.096/Em.

¹⁶² KH III. évf. 234–245. sz. 1906. október 9–20. számok.

Az egész ünnepély csak a diszmagyarba öltözötteknek kedvéért lesz rendezve...”; valamint tájékoztatja olvasóit a tanulmányunkban már említett Magyar Mérnök- és Építész-Egylet által szorgalmazott tervekről, felettebb pártolva azokat.¹⁶³ Október 29-e előtt a lap folytatásokban közölte a programot, ezen a napon pedig rendkívüli kiadással jelentkezett,¹⁶⁴ melyben részletesen beszámolt a budapesti ünnepségről is.

A hamvak 29-én reggel 5 óra 16 perckor 24 üdvözlő ágyúlövés és a kassai harangok zúgása mellett érkeztek meg a kassai pályaudvarra. A megyei törvényhatóságok által küldött 6–6 tagú díszőrség az erre az alkalomra fölállított díszcsarnokban reggel 8 óráig vigyázta a hamvakat a gyászszerartás megkezdéséig.¹⁶⁵ A Fischer-Colbrie Ágost megyéspüspök által celebrált gyászszerartás után a 100 fős kassai dalárda szereplése következett: Huber Károly ez alkalomra komponált Rákóczi haza jött című kórusművét adták elő,¹⁶⁶ majd Thaly Kálmán emlékbeszédét követően a Szózatot.¹⁶⁷ A 40 kisebb csoportból, becslésünk szerint mintegy 2.500 főből álló díszmenet a dómhoz vonult. Ide már csak a belépővel rendelkezők léphettek be: az egyházi méltóságok, állami tisztségviselők, a kassai előjárók, valamint a sajtó képviselői.¹⁶⁸ A tömeg a temetési szerartás végétével, a meghívottak távozta után, a délután folyamán rohatta le kegyeletét a Szent Erzsébet-templomban az ideiglenesen felállított ravataloknál. Ezen idő alatt az Abaúj-Torna megyei törvényhatóság a megyeházán zártkörű díszközgyűlést tartott, amelyen a Budapestről leutazott állami tisztviselők már nem vettek részt.¹⁶⁹ A hamvakat a klérus délután 5 órakor, zárt körben helyezte el a kriptában. A Szabadság téren ezalatt az e célra felállított, ún. Rákóczi-harangok szóltak, díszlövéseket adtak le, s este 6 órától kivilágították a várost.¹⁷⁰

A kassai ünnepély koreográfiája igen nagy hasonlóságot mutat az ország más városaiban megtartott ünnepségekével. A fejedelem és társainak hamvai harangzúgás közepette érkeztek meg, a városokat fellobogózták, kivilágították, több helyen tűzijátékot rendeztek. Sortűz hangzott föl, a városi és vármegyei törvényhatóságok képviselői sorfalat álltak, az összegyűlt tömeg meghallgatta a felolvasott emlékbeszédeket, fölcsendültek a Himnusz és a Szózat hangjai. Városi és vármegyei díszközgyűléseket rendeztek – azokon a településeken is, ahol a hamvakat szállító vonat nem haladt el, vagy nem állt meg –, melyeken ünnepi beszédek és az erre a célra íródott versek hangzottak el.¹⁷¹

¹⁶³ KH III. évf. 242–243. sz. 1906. október 17–18.

¹⁶⁴ KH III. évf. 252. sz. 1906. október 29.

¹⁶⁵ Sorrend 4–5. o.

¹⁶⁶ Káldy Gyula kassai karnagy ez alkalomra megjelentette az ünnepségen elhangzó zeneművek kottagyűjteményét is: *Káldy Gyula: Kurucz dalok Thököly és Rákóczi korából*. Budapest, é. n. [1906.] Egyik példányának lelőhelye: HTM Könyvgyűjtemény, lt. sz.: B 1310. A kiadványon a Kassai Dalkör pecsétje található, több helyen kézírással a kottákban korrekciók, valamint szövegkiegészítések és egyéb, az ünnepség menetére vonatkozó bejegyzések találhatók. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy e példány a Kassai Dalkör egyik olyan tagjának a kottája lehetett, aki az ünnepségen részt vett.

¹⁶⁷ Sorrend 7. o.

¹⁶⁸ Uo. 13–14. o.

¹⁶⁹ Uo. 14. o.

¹⁷⁰ Uo. 15. o.

¹⁷¹ A gazdag irodalomból, a teljesség igénye nélkül vö.: *Gyulai* 391–392. o.; *Löv Immánuel: Rákóczi. Két emlékbeszéd*. Szeged, 1907.; [Ismeretlen szerző]: II. Rákóczi Ferenc. (Beszéd.) Budapest, 1906.; *Szeghalmy*

Az 1906-os események megtervezésekor Kassán a szervezők nagy mértékben támaszkodtak a 200. évfordulós, 1903-ban tartott ünnepségekre,¹⁷² amikor országszerte hasonló módon és eszközökkel emlékeztek meg a szabadságharcról és II. Rákóczi Ferencről: népszerűsítő történeti összefoglalók, méltatások, beszédek, regények, költemények születtek, díszközgyűléseket tartottak.¹⁷³ A *Kassai Hírlap* október végén–november elején megjelenő számai inkább ismertetik az országszerte lezajlott ünnepségeket, mintsem értékelik, s november 6-a után gyakorlatilag nem foglalkozik az újság a kérdéssel, a tudósítások középpontjába a sztrájk törvény került.¹⁷⁴

Késmárkon a budapesti és a kassai „koreográfiához” hasonlóan ünnepeltek, a késmárki ünnepségről szóló ismertető kiadvány október 22-én jelent meg: Thaly Kálmán mondott itt is beszédet, az ünnepségen részt vettek a kormány tagjai, s a templomi gyászszerartáson csak azok vehettek részt, akiknek ezt az október 26-ig a polgármesteri hivatalba beérkezett kérvényük alapján a késmárki városvezetés azt engedélyezte.¹⁷⁵

*

Gyula: Rákóczi emlék. A dicső fejedelem és bujdosó társainak hazahozatala emlékére rendezendő ünnepélyek műsorának anyaga. Temesvár, 1906.; Tarnay Gyula: Ünnepi beszéd, melyet II. Rákóczi Ferencz hamvainak átszállítása alkalmával 1906. év október hó 28-án tartott. Miskolcz, 1906.; Nogáll László: II. Rákóczi Ferencz emlékezete. Beszéd. Budapest, 1906.; Kiss Károly: Rákóczi. Beszéd. Székesfehérvár, 1906.; A Marosvásárhelyi Kollégium Rákóczi-ünnepélye. 1906. okt(óber) 29. Maros-Vásárhely, 1906. Klny. a Vasárnap című lapból.; Nyitra r(endezett) t(anácsú) város képviselőtestülete részéről 1906. okt(óber) 28-án II. Rákóczi Ferencz... és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából megtartott díszközgyűlés jegyzőkönyve. Nyitra, 1906.; Pálffy Aladár: Udvarhelymegye Rákóczi szabadságharcában. Székelyudvarhely, 1906. Klny. A Székely-Udvarhely című lapból.; Philipp István: Fényes árnyak. Rákóczi Ferencz és a bujdosók hamvainak hazahozatalára. Székesfehérvár, 1906.; Rákóczi album. Marosvásárhely, 1907.; Vende Ernő: Rákóczi-versek. II. Rákóczi Ferenczről szóló költemények gyűjteménye. Budapest, 1906.; Schnitzer Ármin: Ünnepi beszéd II. Rákóczi Ferencz és bujdosó társai hamvainak hazahozatala alkalmából. Komárom, 1906.; Simon János: II. Rákóczi Ferencz és Borsodvármegye. Történelmi vázlat. Miskolc, 1906.; Szávai Gyula: Jön a fejedelem! Ünnepi színjáték. Debrecen, 1906.; Vaday József: Rákóczi jön. Emlékkönyv II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Thököly Imre hamvainak hazahozatala alkalmára. Nagyvárad, 1906.; Uő: II. Rákóczi Ferenc, vezér! fejedelem. Emlékbeszéd. Nagyvárad, 1906. – A téma további feldolgozásához a helybéli egykorú sajtó tanulmányozása adhat további adalékokat.

¹⁷² Az 1903-ban megtartott ünnepségek teljes feldolgozásával e helyen nem foglalkozhatunk, azonban megjegyezzük, hogy a kassai képviselők az ereklyekiállítás megnyitása alkalmából díszközgyűlést rendeztek. Lásd Kassa szab(ad) kir(ályi) város törvényhatósági bizottsága részéről 1903. évi július 26-án a kassai Rákóczi-ereklye-kiállítás megnyitása alkalmából megtartott rendkívüli ünneplő díszközgyűlésének a jegyzőkönyve. Kassa, 1903.

¹⁷³ Vö. Radó Antal: Rákóczi sírja és egyéb költemények. Budapest, 1903. Magyar Könyvtár sorozat, 351. sz.; Fekete Mihály (s. a. r.): Kecskemét város... által II. Rákóczi Ferencz... emlékére 1903. évi dec(ember) hó 28-án hozott dísz-közgyűlés jegyzőkönyve. Kecskemét, 1906. Kiss Gereben: Rákóczi csillaga. A kurucok szabadságharca. Regény az ifjúság számára. Budapest, 1903.; László Andor: Ünneprnyitó költemény a zilahi Rákóczi ünnepre. Zilah, 1903.; Révai Károly: Rákóczi. Elbeszélő költemény. Nagyvárad, 1904.; Váy László: Emlékbeszéd II. Rákóczi Ferenc zászlóbontásának 200-ik évfordulója alkalmából. Rozsnyó, 1904.; Zoványi Jenő: Kossuth és Rákóczi. Két emlékbeszéd. Sárospatak, 1903.; Farkas Emőd: Rákóczi lobogója alatt. Regényes korrajz. Budapest, 1903.

¹⁷⁴ KH III. évf. 258–266. sz. 1906. november 6–15.

¹⁷⁵ MOL K 26. 683. cs. 5315. M. E. 1906. fol. 2.

A Rákóczi-kultuszt tanulmányunkban a XIX. század utolsó harmadában jelentkező, a hivatalos, a századforduló után pedig a napi politika szintjére emelt, a hamvak hazahozatalához kapcsolódó eseménysorozatként értelmeztük, eltérően az eddigi megközelíté-
sektől, amelyek azt a Rákóczi-hagyomány kérdéskörének részeként tárgyalták. A ham-
vak hazahozatala kapcsán megnyilvánuló Rákóczi-kultusz véleményünk szerint nem
illeszkedik szervesen a XVIII. században megszületett és a XIX. században a köz-
gondolkodásban, az irodalmi hagyományokban és a népköltészeti alkotásokban termé-
kenyítő módon mindvégig jelen lévő, haladó Rákóczi-hagyományokhoz. A hamvak tör-
ténétét áttekintve megállapíthatjuk ugyanis, hogy nem e hagyomány eltorzulásáról van
szó, mert ahhoz egyetlen elemében sem illeszkedik, hanem egy, a századfordulón és a
XX. század elején, aktuális politikai kérdéssé vált, illetve tett jelenségről.

Az 1860-as évektől kezdődően a vármegyéknek a Képviselőházhoz eljuttatott bead-
ványai miatt, majd az 1880-as években lefolytatott, síremlékeket feltáró munkák megin-
dulása után egyre nagyobb számban jelentkező hírlapi tudósítások következtében a ha-
zahozatal kérdése széles társadalmi nyilvánosság előtt zajlott. Ugyanakkor a magyar
politikai vezetés részéről e kérdés tekintetében egészen az 1904. évi áprilisi uralkodói
jóváhagyásig a halogatás, a nyílt állásfoglalástól való elzárkózás, a konkrét lépések elke-
rülése, a beadványok, interpellációk válasz nélkül hagyása figyelhető meg, ami együtt
járt azzal is, hogy igyekeztek a hamvak hazahozatalát szorgalmazó politikusokat, közöt-
tük Thaly Kálmánt visszafogottságra rávenni.

E politika következtében a millennium éve után a hazahozatal lekerült a napirendről,
azonban óhaja a Rákóczi-szabadságharc kétszázadik évfordulóján rendezett országos
ünnepségek kapcsán, első sorban a kassai Rákóczi-ereklyekiállítás sikere miatt újult erő-
vel jelentkezett: 1903–1904-ben 72 felirat és interpelláció érkezett a kormányhoz a kép-
viselőházi tagoktól a szabad királyi városok és a vármegyék politikusainak követelését
tolmácsolva. Erre az időszakra tehető a hamvak hazahozatalának aktuális politikai kérdé-
sé válása, melynek véleményünk szerint nemcsak az ily módon is kifejezett nemzeti füg-
getlenségi törekvések felerősödése volt az oka, hiszen ez már jelentkezett a millennium
évében is, mégsem sikerült a hamvak hazahozatalát elérni.

Az aktuális politikai kérdéssé válás egyik oka az volt, hogy a magyar politikai vezetés a
parlamentben más, napi politikai kérdés sürgősebb voltára való hivatkozással folyamatosan
elodázta a konkrét lépések megtételét. A másik pedig, hogy a hazahozatalt szorgalmazó
képviselők és a különböző, a kormánnyal szemben álló politikai (de nem társadalmi) erők
párhuzamot vontak a szabadságharcot kirobbantó Habsburg gazdaságpolitika és az aktuális
gazdasági válság, valamint a szabadságharchoz vezető másik fontos tényező, a fokozott, el-
viselhetetlen terhet jelentő, túlzott katonai kötelezettség között.

Az 1904. április 18-án, az uralkodó által aláírt beleegyezés azonban már egy, az eddigi-
ektől erősen eltérő, megváltozott politikai közeg pártpolitikusaikhoz érkezett, hiszen az 1904
március-áprilisban lezajló, Thaly Kálmán által javasolt pártközi megállapodás eredménye-
képpen a miniszterelnök (egyenlőre) visszavonta az ellenzéki obstrukciót megakadályo-
zandó házszabály-módosító indítványát, az ellenzék pedig eddigi, a társadalmi támogatott-
ságot élvező álláspontját feladva eléllt az újonclétszám emelésének megakadályozásától.
Az uralkodó elvi beleegyezése a hamvak hazahozatalába ily módon csak egy látványos
gesztus volt válaszképpen a megegyezésre, melyet a haladó társadalmi és politikai erők

felháborodással fogadtak, ahogyan ezt Várkonyi Ágnes feltárta. Az április 18-i döntés után a Képviselőházban újult erővel szorgalmazták ugyan a konkrét miniszterelnöki lépéseket, azonban ez már nem az eddigi haladó törekvések szimólumaként fogalmazódott meg a társadalom számára: a képviselők az uralkodónak hálafeliratot fogalmaztak.

Miután a kérdés ily módon elveszítette életét, 1904 nyarán a közvélemény számára végre biztosnak tűnt a hamvak hazahozatala, azonban a kormányfő, Tisza István felismervén a kérdés tartalmának gyökeres megváltozását, további halogató politikát folytatott, visszatérve a millenennium évében megfogalmazást nyert bizalmas hangvételhez.

A hamvak azonnali hazahozatalánál ugyanakkor valóban fontosabb aktuális belpolitikai kérdések kerültek napirendre (a megszigorított házszabály-javaslat, az erre is felelő országos munkássztrájkok, majd a Szabadelvű Párt képviselőházi puccsa és az ellenzéki pártok koalíciójának megalakítása). Ennek ellenére a problémát már nem lehetett megkerülni, ahogyan ezt a miniszterelnök közvetlen munkatársai között Berzeviczy Albert kultuszminiszter kifejezésre is juttatta egy 1904 decemberében Tisza Istvánnak írt levelében. Így folytatódtak a feltáró és a hazahozatal előkészítő munkák, s kiszélesedett az ebbe bevontak köre. Amikor Thallóczy Lajos és Török Aurél 1904 novemberében–decemberében feltárták a fejedelem és társai közül néhányaknak a hamvait, végre nyilvánvalóvá vált a miniszterelnök és a hamvak hazahozatalán munkálkodók számára az is, hogy a hazaszállítás kérdése nemcsak politikai kérdés, hanem tudományos is, ugyanis az antropológiai vizsgálatok a földi maradványok azonosítása érdekében nem minden esetben voltak eredményesek.

Ezt követően Tisza a kormányválásra való hivatkozással, majd a Fejérváry-kormány indoklás nélkül nem tett lépéseket annak érdekében, hogy az immáron háromnegyed éve kiemelt, Konstantinápolyban ideiglenesen őrzött hamvak végre végső nyughelyükre kerüljenek, s a halogató új módszerét választották: újabb személyek hamvainak feltárásáról kezdtek tárgyalásokat.

Arra a kérdésre, hogy ezek után végül is mi vezetett a fejedelem és bujdosótársai hamvainak 1906 októberében lebonyolított hazahozatalához, az eddigi vélemények mellett az elemzett források alapján megállapítható, hogy az előkészületek következtében – kimondva: a földi maradványok temetetlen volta miatt – a Wekerle-kormány számára már elodázhatatlan, mindenképpen megoldandó feladattá vált. Másrészt a felháborodást kiváltó, ún. szerződéses vámtarifa törvény sikertelen képviselőházi vitasorozata, a választójogi kérdéseket előtérbe helyező szociáldemokrata mozgalom erősödése, valamint az országos sztrájkhullám mind-mind a néhány hete hatalmon lévő Wekerle-kormány kudarcait és cselekvésképtelenségét mutatták.

Ebben a helyzetben a hamvak hazaszállítása állami protokolleseménnyé téve a gyorsabban és látványosabban megoldható teendő volt. Így hathatós biztonsági intézkedések foganatosításával sikerült lebonyolítani a hamvak hazaszállítását és a kísérő országos ünnepségeket: a fejedelem és társainak éjszakai „utaztatásával”, rendőrkordonok állításával, a résztvevők előzetes nyilvántartásba vételével. Végül, de nem utolsó sorban a pontos koreográfia kidolgozásával és lejátszásával: ruházati vállalatoknál legyárttatott, hangsúlyozottan korhűnek szánt kosztümökkel, jelmezekkel, emblémák, sisakok, jelvények, lábbelik, gyászleplek, koszorúk felsorakoztatásával. Mindez keveredett a Rákóczi-szabadságharc idején tisztelt, a magyar államiséget, az állami függetlenséget szimbolizáló hatalmi, katonai jelképekkel: zászlókkal, fegyverekkel, melyek sajnos maguk is díszlették

váltak ebben a környezetben. Ünnepi ácsolatok, harangzúgás, díszlövések, föllobogóztak középületek, tűzijáték, díszkivilágítás fáklyákkal és gázlámpákkal; díszbeszéd, ünnepi vármegyei és városi díszközgyűlések, ünnepélyes szentmisék, a dalegylet szereplése: mind-mind ünnepélyességet és látványosságot hangsúlyozó elemek, melyek részleteikben is kimunkáltak voltak, s a gyász színe által még markánsabbnak hatottak.

Katalin Mária Kincses

'WITHOUT SPECIAL CEREMONY'

The Cult of Rákóczi – Bringing Home the Prince's Mortal Remains

Summary

At the turn of October and November 1906, after their graves in Turkey and Poland had been excavated, the mortal remains of Transylvanian Prince Ferenc Rákóczi II (1676–1735) and his partners in exile (his mother, Ilona Zrínyi, his older son, József Rákóczi, Prince Imre Thököly, and many high-ranking officers, functionaries and participants of Rákóczi's insurrection between 1703 and 1711, Commissioner of Supply Miklós Bercsényi and his wife Krisztina Csáky, Colonel Miklós Sibrik, Captain Ádám Vay, General Antal Esterházy) were brought to and deposited in Hungary.

The study presents the first results of a greater research work dealing with questions of the cult and tradition of Rákóczi. Bringing home his mortal remains in 1906, and the accompanying protocol ceremony was one of the most significant episodes in the cult of Rákóczi in the 20th century. After a summary of the subject's research results so far, the author reveals unfamiliar or little-known aspects of this cult, through the analysis of the available archivalia. In the first part of the study, the mortal remains' home bringing and its prehistory from the 1860s to the autumn of 1906, are being discussed in details. The study also guides the reader through the stages of the domestic events, the subsequent governments' reactions in favour of bringing home the remains, and the activity of the state officials in charge. Points of view of different scientific authorities, concerning the excavation, the future sepulchres and the organisation of the home bringing, are introduced, as well. Though the author claims that bringing home the mortal remains partly stemmed from a wide social movement, still keeps it distinct from the initiative of the Rákóczi-tradition, a memory strongly living in common knowledge, from the first half of the 18th to the 20th century. The study follows the mortal remains across Hungary, describing the protocol ceremonies in Budapest, Kassa and Késmárk, and takes the relevant informational and propaganda publications into account, which is helped by the appendix, too.

Mária Katalin Kincses

«SANS AUCUNE CÉRÉMONIE PARTICULIÈRE»

Le culte de Rákóczi et le rapatriement des cendres du duc

Résumé

Fin octobre - début novembre 1906, après l'exploration de leurs tombes en Turquie et en Pologne, les cendres du duc de Transylvanie, Ferenc Rákóczi II (1676-1735) ont été rapatriées et installées en Hongrie avec celles de ses compagnons dans l'émigration (sa mère Ilona Zrínyi, son fils aîné József Rákóczi, ainsi que le duc Imre Thököly et plusieurs militaires et acteurs haut gradés de la guerre d'indépendance dirigée par Rákóczi : l'intendant militaire général Miklós Bercsényi et sa femme Krisztina Csáky, le colonel-capitaine Miklós Sibrik, le capitaine Ádám Vay et le général Antal Esterházy).

L'étude comporte les premiers résultats d'une recherche importante sur le culte de Rákóczi et les traditions liées à sa personne. Le rapatriement en 1906 et les cérémonies officielles qui l'accompagnaient constituent l'un des épisodes majeurs du culte de Rákóczi au 20e siècle. Ainsi, après le résumé des résultats actuels des recherches à ce sujet, l'auteur révèle quelques épisodes plus ou moins connus de ce culte manifeste à l'occasion du rapatriement des cendres en Hongrie en analysant les sources d'archives disponibles. La première partie de l'étude traite en détail le rapatriement des cendres, ainsi que ses antécédents dès les années 1860 jusqu'en automne 1906. Elle passe en revue les épisodes de politique intérieure des événements, les différentes actions des gouvernements successifs en faveur du rapatriement et les activités des fonctionnaires chargés du dossier. Elle informe sur les positions des différents forums scientifiques au sujet de la fouille, du futur monument funéraire et du déroulement du rapatriement. Elle constate que le rapatriement des cendres, même s'il est en partie le fruit d'une large initiative sociale, il n'est cependant pas lié aux traditions Rákóczi nées après la guerre d'indépendance dans la première partie du 18e siècle et toujours vivantes à la fin du 20e siècle. Par la suite, l'étude présente les cérémonies officielles en suivant le parcours des cendres en Hongrie (Budapest, Kassa, Késmárk), ainsi que les documents d'information et de propagande à l'aide de l'annexe.

Katalin Mária Kincses

„OHNE IRGENDEINE BESONDERE ZEREMONIE.“

Der Rákóczi-Kult und die Heimbringung der sterblichen Überreste des fürsten nach Ungarn

Resümee

Ende Oktober – Anfang November 1906 erfolgte die Heimbringung der sterblichen Überreste des Fürsten von Siebenbürgen Ferenc Rákóczi II. (1676–1735) und seiner heimatlosen Kameraden (seiner Mutter: Ilona Zrínyi, des älteren Sohnes des Fürsten: József Rákóczi, sowie des Fürsten Imre Thököly und mehrerer, hoher Soldaten, Amtsträger, Teilnehmer am Freiheitskampf von Rákóczi: des Oberintendanten Miklós Bercsényi und seiner Frau, Krisztina Csáky, des Obristen Miklós Sibrik, des Kapitäns Ádám Vay und des Generals Antal Esterházy) und die Unterbringung dieser in Ungarn, nachdem ihre türkischen und polnischen Gräber offengelegt worden waren.

Die Studie enthält die ersten, anfänglichen Ergebnisse einer sich entfaltenden größeren Forschung, die sich auch mit den Fragen des Rákóczi-Kultes und der Rákóczi-Tradition beschäftigt. Die Heimbringung nach Ungarn im Jahr 1906 und die staatlichen Protokoll-Feierlichkeiten, welche diese begleitet haben, bilden eine der wichtigsten Episoden des Rákóczi-Kultes im 20. Jahrhundert. Die Verfasserin erschließt deshalb – im Anschluss an die Zusammenfassung der bisherigen Forschungsergebnisse – durch die Analyse der, zur Verfügung stehenden Archivquellen einige ungarische, mehr oder weniger bekannte Episoden dieses Kultes, die sich anhand der Heimbringung der sterblichen Überreste ergeben. Der erste Teil der Studie behandelt ausführlich die Heimbringung der Überreste nach Ungarn – bzw. ihre Vorgeschichte seit den 1860er Jahren bis zum Herbst 1906. Die Studie verfolgt die innenpolitischen Episoden der Ereigniskette, die aktuellen Reaktionen der, aufeinander folgenden Regierungen im Interesse der Heimbringung und die Tätigkeit der, mit dieser beauftragten staatlichen Amtsträger. Sie gibt die Standpunkte der verschiedenen wissenschaftlichen Foren bezüglich der Offenlegung, der zukünftigen Grabdenkmäler und der Abwicklung der Heimbringung kund. Der Feststellung der Studie zufolge ging die Heimbringung der sterblichen Überreste nach Ungarn zwar zum Teil aus einer breiten gesellschaftlichen Initiative hervor, doch verknüpft sich diese nicht mit der Rákóczi-Tradition, die sich nach dem Freiheitskampf von Rákóczi in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts herausgebildet hatte, bis zum 20. Jahrhundert ungebrochen lebendig war und eine initiiierende geschichtliche Kraft bedeutet. Im Anschluss daran werden die staatlichen Protokollereignisse – dem Weg der Überreste in Ungarn folgend – vorgestellt, die Feierlichkeiten in Budapest, Kaschau und Käsmarkt beschrieben und die Informations- und Propagandapublikationen in Betracht gezogen, die mit Hilfe der Anhänge der Studie leicht zu verfolgen sind.

Каталин Мариа Кинчеш

„БЕЗ ВСЯКИХ ОСОБЫХ ЦЕРЕМОНИЙ“

Култ Ракоци и возвращение на родину праха князя Ракоци

Резюме

В конце октября – начале ноября 1906 года был возвращен на родину прах князя Трансильвании Ракоци Ференца II (1676-1735 гг) и его соратников-скитальцев (матери Илоны Зрини, старшего сына князя Йозефа Ракоци, а также князя Имре Тёкёли, и других выдающихся воинов-участников борьбы за свободу, возглавляемую Ракоци: главного военкома Миклоша Берченьи и его жены Кристины Чаки, капитана-тысячника Миклоша Шибрика, капитана Адама Вай, генерала Антала Эстерхази). Прах предварительно был извлечен из мест погребений в Турции и Польше, после чего был предан земле в Венгрии.

Настоящая статья содержит первые, начальные результаты более крупного исследования, затрагивающего круг вопросов, касающихся культа Ракоци и традиций, связанных с Ракоци. Возвращение в 1906 году праха героя на родину в сопровождении протокольных торжеств является одним из наиболее важных эпизодов в цепи событий, связанных с Ракоци, XX века. Поэтому автор после обобщения имеющихся до сих пор результатов исследований по теме, посредством анализа имеющихся в распоряжении архивных источников вскрывает несколько более или менее известных в Венгрии эпизодов, проявившихся в связи с культом князя и возвращением его праха на родину.

Первая часть статьи подробно анализирует возвращение праха на родину, вернее его предысторию, начавшуюся с 1860 годов и продолжавшуюся до осени 1906 года. Автор до

конца прослеживает серию событий и эпизодов внутренней политики, связанных с этим жестом правительства, актуальные реакции правительств, следовавшие одна за другой, действия назначенных для осуществления цели высокопоставленных чиновников, принятые в интересах возвращения на родину праха князя.

Статья характеризует позиции различных научных форумов в связи с вскрытием могил и осуществлением операции по возвращению праха на родину. Автор констатирует, что хотя возвращение праха произошло в сущности по инициативе широкой общественности, но оно не подключилось к традициям, связанным с культом Ракоци, сложившимся после освободительной борьбы Ракоци в первой половине XVIII века и ярко жившей в умах венгров до конца XX века и означавших живительную новаторскую силу истории венгерского народа. После этого автор описывает цепь событий государственного протокола, состоявшихся в ходе возвращения праха в Венгрию. Следуя по пути траурной процессии, дается описание торжественных церемоний в Будапеште, городах Кашша и Кешмарки. Статья написана с учетом информационно-пропагандистских изданий, прослеживанию которых способствуют приложения к исследованию.